CLIO
MŰHELYTANULMÁNYOK

2020/10. SZÁM

KATONAI KÖZIGAZGATÁS MUNKÁCSON ÉS VOZÁRY ALADÁR VISSZAEMLÉKEZÉSE (1938. NOVEMBER 10. – DECEMBER 22.)

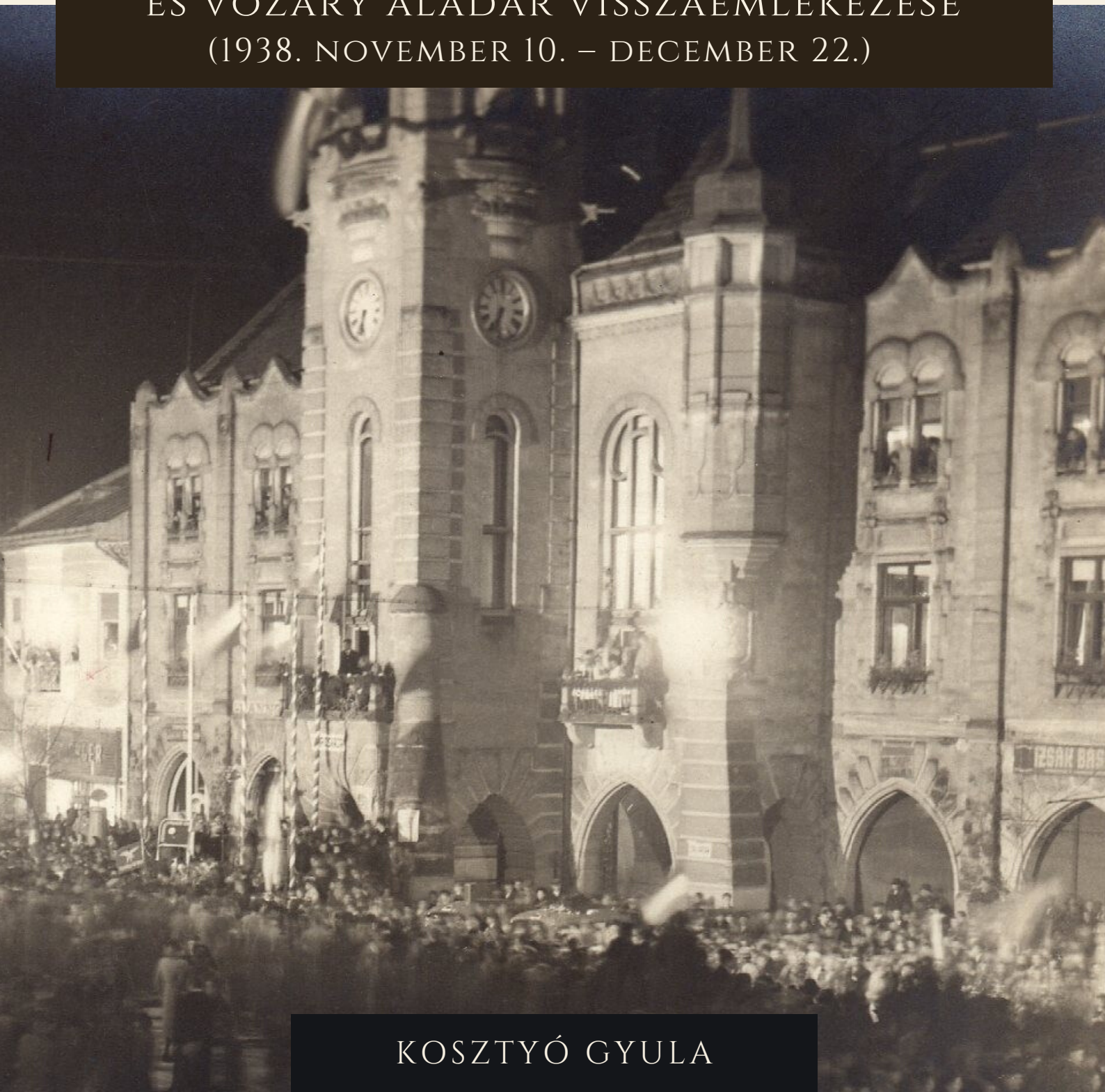

KOSZTYÓ GYULA

Főszerkesztő:
Gellért Ádám

Szerkesztőbizottság:
Bödők Gergely
Fóris Ákos
Gellért Ádám
Tóth Eszter Zsófia

Felelős szerkesztő: Bödők Gergely – Fóris Ákos – Gellért Ádám

Nyelvi korrektor: Szádoczki Vera

© Kosztyó Gyula, 2020
© Clio Intézet, 2020

A kiadvány az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával jelenik meg.

Kiadó: Clio Intézet

Felelős kiadó:
Clio Intézet Nonprofit Kft.
1145 Budapest, Mexikói út 47/A. fszt. 2.

ISSN 2630-8967
https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok

Borítókép: A Magyar Királyi Honvédség ünnepi bevonulása Munkácsra (1938. november 10.) Baranyi András magángyűjteményéből.

CLIO INTÉZET
BUDAPEST

www.clioinstitute.hu
www.facebook.com/clioinstitute

Tartalomjegyzék

4 BEVEZETÉS

4 *A historiográfiai előzmények és a felhasznált források*

6 AZ ELSŐ BÉCSI DÖNTÉS HATÁSA PODKARPATSZKA RUSZ POLITIKAI HELYZETÉRE

9 VOZÁRY ALADÁR NAPLÓJA (1938. NOVEMBER 2–10.)

12 *A Vozáry napló problematikája. Napló vagy visszaemlékezés?*

15 *Naplóbejegyzések (1938. november 2. – november 10.)*

40 KATONAI KÖZIGAZGATÁS MUNKÁCSON (1938. NOVEMBER 11. – DECEMBER 22.)

40 *A katonai közigazgatás felépítése*

43 *A katonai közigazgatás felállása*

45 *A hivatali kinevezések nemzetpolitikai céljai*

49 *A katonai közigazgatás működése Munkácson: gazdaság, közellátás és menekültkérdés*

57 ÖSSZEGZÉS

58 FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

I. Bevezetés

A második világháború előtt és alatt több alkalommal is katonai közigazgatás bevezetésére került sor Kárpátalján: az első bécsi döntéskor birtokba vett dél-szlovákiai ún. felvidéki területen (1938. november 10. – december 22.); a Magyar Királyi Honvédség katonai akciójával megszállt Kárpát-Ukrajna területén (1939. március 18. – július 7.); végül pedig Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék, illetve a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területén (1944. április 1. – október 27.). Ez a tanulmány az első bécsi döntést követően bevezetett magyar katonai közigazgatást mutatja be Munkács város példáján.

Az írás két nagyobb részből áll. Az elsőt az első bécsi döntés és az azt követő napok eseményei teszik ki, a második pedig a város Magyarországhoz csatolása utáni katonai közigazgatás időszakát mutatja be. Az előbbi időszak eseményeit egy visszaemlékezéssel illusztrálom, az utóbbit pedig a katonai közigazgatásra vonatkozó frissen feltárt levéltári források alapján rekonstruálom.

1. *A historiográfiai előzmények és a felhasznált források*

Az első bécsi döntéssel visszacsatolt Dél-Felvidéken életbe léptetett katonai közigazgatás története a kevésbé kutatott témák közé tartozik, mind a szlovák, mind pedig a kárpátaljai terület vonatkozásában. Az előbbiről Simon Attila 2014-ben megjelent munkájában olvashatunk érintőlegesen.[1] A kárpátaljai területről Botlik József, 2005-ben megjelent munkájában[2] találjuk a katonai közigazgatás leíró jellegű bemutatását.

Hiányoznak azok az esettanulmányok is, amelyek az 1938-ban életbe lépett katonai közigazgatás működését mutatják be. A szlovák területekről Szabó Helga 2002-ben megjelent munkája[3] számít üdítő kivételnek. Szabó ebben a forrásokkal gazdagon alátámasztott esettanulmányban a Csallóköz katonai birtokbavételét, az életbe lépő katonai adminisztráció felépítését, hatáskörét és mindennapi működését mutatja be. A szerző munkájához hasonló alapos írás Ung, Bereg és Ugocsai vármegyékről még nem készült. Ennek pótlására teszek részben kísérletet ezzel a tanulmánnyal.

A november 11. és december 22e közötti eseményeket a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegében őrzött primer forrásokból, illetve a helyi és budapesti

[1] Simon, 2014: 40–54.
[2] Botlik, 2005: 293–295.
[3] Szabó, 2002: 35–59.

sajtóból[4] igyekeztem rekonstruálni.[5] Kutatásom alapvető forrásául Munkács város polgármesterének (KTÁL, Fond 1553.) iratai szolgáltak, de hasznos irategyüttesnek bizonyultak a debreceni VI. hadtest ungvári parancsnokságának dokumentumai (KTÁL, Fond 1206) is. Ezeken kívül a Schönborn család (KTÁL, Fond 1500.), illetve a munkácsi görögkatolikus püspökség (KTÁL, Fond 151.) számomra fontos iratait is megvizsgáltam, ugyanakkor ezekben a témám szempontjából nem találtam hasznos információkat.

A levéltári iratokon kívül a helyi sajtót is átvizsgáltam: *Az Őslakó*, a *Kárpáti Híradó*,[6] a *Kárpáti Magyar Hírlap,* a *Kárpáti Magyar Gazda* releváns lapszámait, illetve az országos – különböző politikai beállítottságú – lapok közül a *Népszavá*t, a *Pesti Hírlap*ot és a *Budapesti Hírlap*ot.[7]

Sajnos a források töredezettsége behatárolta munkám tartalmát, ezért nem foglalkozom olyan fontos alapkérdésekkel, mint a katonai adminisztráció oktatásszervezési, útlevélügyi, bíráskodási tevékenysége.

[4] A budapesti napilapok alapján megtudtam, hogy száznál is több budapesti újságíró lépte át a debreceni VI. hadtestparancsnoksággal a trianoni határt 1938. november 5-én. Mint kiderült, a budapesti lapok közül a *Népszava* s a *Pesti Hírlap* is riportereket küldött a VI. hadtestparancsnoksághoz, akik a honvédekkel együtt vonultak be egy-egy városba.

[5] A Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára irategyüttesei közül a K 28. fondot vizsgáltam meg, amelyben releváns iratokat nem találtam. A járványhelyzetre tekintettel hozott korlátozó intézkedések miatt sajnos nem tudtam kutatni azt, hogy a katonai szervek és a szaktárcák folytattak-e egyáltalán levelezést, és ha igen, akkor miről.

[6] *Az Őslakónak* és a *Kárpáti Híradónak* csak néhány lapszáma maradt fent az általunk vizsgált időszakban.

[7] Olyan lapokat olvastam át, amelyek az elküldött tudósítóikon keresztül a helyszínen tájékozódtak, így saját benyomásaik voltak az eseményekről.

II. Az első bécsi döntés hatása Podkarpatszka Rusz politikai helyzetére

Miután Adolf Hitler 1938. március 12-én Ausztria bekebelezésével (Anschluss) megbontotta Európa már igen csak ingatag diplomáciai egyensúlyát, 1938 őszén Csehszlovákia került a német terjeszkedés célkeresztjébe. Ehhez Hitler szerette volna megnyerni Magyarországot is, és 1938 augusztusában titkos tárgyalásokra invitálta a magyar vezetőket, ahol a Szlovákia elleni katonai támadás fejében felajánlotta az egész történelmi Felvidéket és Kárpátalját. Horthy és Imrédy ekkor ezt visszautasították. A magyar katonai akció elmaradása miatt Csehszlovákia feldarabolása helyett, Hitler kénytelen volt megelégedni egyelőre a németek lakta cseh területek (Szudéta-vidék) megszerzésével. Erről az 1938. szeptember 29-ei müncheni egyezmény döntött, amit Németország, Olaszország, Franciaország és Nagy-Britannia írtak alá. Az egyezményhez egy záradékot is csatoltak, amely kimondta, hogy a magyar és a csehszlovák kormány egyezzenek meg a magyar kisebbséggel kapcsolatos vitás kérdésekben. Ha pedig ez három hónapon belül nem sikerülne, a négy szerződő fél fog dönteni.[8]

A müncheni egyezmény záradéka alapján 1938. október 9–13. között zajlottak a magyar-csehszlovák tárgyalások Komáromban. A magyar külügyminiszter, Kánya Kálmán először az egész határ menti magyarlakta sáv átadását követelte, valamint, hogy rendezzenek népszavazást a szlovákok és rutének által lakott területeken. A szlovák küldött azonban csak a magyar területek autonómiáját ajánlotta fel, másodkörben pedig legfeljebb Csallóköz átengedésébe egyezett volna bele. Mivel a felek nem tudtak megállapodni, ezért nagyhatalmi konferenciának kellett volna következnie, de Franciaország és Nagy-Britannia érdektelensége miatt az ügyben csupán német-olasz döntőbíráskodásra került sor.[9]

Podkarpatszka Rusz területének politikai életében a pezsgést a Szudéta-vidék Csehszlovákiától történő elcsatolása váltotta ki. Prága ugyanis a két világháború között halogatta a megígért autonómia bevezetését a területen.[10] 1938. szeptember 21-én a prágai kormány tárgyalóasztalhoz ült a kárpátaljai ukrán és rutén parlamenti képviselőkkel,[11] ahol mindkét fél kinyilvánította szándékát a régió autonómiája iránt.

---

[8] Romsics, 2005: 245.
[9] Uo. 246.
[10] 1919. szeptember 10-én az Ausztriával Saint-Germain-en-Laye-ben aláírt békeszerződés értelmében a négy északkelet-magyarországi vármegye (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros) Podkarpatszka Rusz néven a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került. A szerződés 10–13. cikkelyében a Csehszlovák Köztársaság kötelezte magát arra, hogy e területet önkormányzattal rendelkező autonóm egységként szervezi meg, autonóm gyűlést állít fel, amelynek törvényhozó hatalmat kell kapnia a nyelvhasználat, az oktatásügy, a vallásügy terén, valamint a helyi közigazgatás kérdéseiben. Fedinec, 2002: 14.
[11] Ezek név szerint: Bacsinszkij Edmund, Prjescsak Iván, Kosszej Petro, Fenczik István, Bródy András, Földesi Gyula, Zsidovszkij Petro, Révai Julián.

Közben, 1938. október 8-án Ungváron megalakult Podkarpatszka Rusz Nemzeti Tanácsa, többek között azzal a céllal, hogy tárgyaljon Prágával az autonómiáról. E Tanács minden politikai orientációt (ukránt és ruszofilt) magában foglalt. Ugyanezen a napon Jan Sivory, csehszlovák miniszterelnök felmentette Hrabár Konstantin kárpátaljai kormányzót és helyébe Párkányi Iványt nevezte ki. Ezzel szinte egy időben azonban a kárpátaljai parlamenti képviselők előálltak azzal a követeléssel, hogy állítsanak fel önálló kárpátaljai kormányt. Végül az ukrán és ruszofil politikai erők munkájaként 1938. október 11-én megalakult Kárpátalja autonóm kormánya, melynek Bródy András lett a miniszterelnöke. Ez azonban nem működött sokáig, mivel 1938. október 24-én a csehszlovák igazságügyi miniszter vádat emelt Bródy ellen Magyarország részére való kémkedés gyanúja miatt, ezért két nap múlva le is tartóztatták. Az új kormány október 26-án alakult meg Volosin Ágoston vezetésével.[12] A Volosin-kormány időszakára esett az első bécsi döntés kihirdetése és Podkarpatszka Rusz, magyarok által többségében lakott déli sávjának csehszlovák kiürítése.

Mivel a komáromi tárgyalások sikertelenül végződtek, így 1938. november 2-án Bécsben a német-olasz „döntőbírák" bizonyos csehszlovák területek Magyarországnak történő átengedéséről határoztak. A döntés hét fő pontból állt, amelyekben pontosan kijelölték Csehszlovákia számára a Magyarországnak átengedendő területeket és jelezték, hogy ezeket november 5–10-e között ürítse ki. Az új csehszlovák–magyar határ általános vonalát Podkarpatszka Rusz területén az Ungvár, Munkács és a Halmi román vasúti határállomás vonal mentén határozták meg. Magyarországhoz került így Ungvár, Beregszász, Munkács, azonban az egykori vármegyeszékhelyek közül Nagyszőlős kimaradt. A pontos határvonal kijelölését a bécsi döntés utolsó bekezdése a magyar és csehszlovák kormányra bízta.[13]

A bécsi Belvedere-kastélyban hozott döntés értelmében Magyarországhoz került Csehszlovákia 650 km hosszú déli sávja. A csallóközi Somorjától, az ugocsai Feketeardóig, amelynek a területe 11 927 km^2 volt, 1 041 101 fős lakossággal. A visszacsatolt területek lakosságának az 1910-es magyar statisztika szerint lakosságának 83,7%-a volt magyar, 12,9%-a szlovák, 2%-a rutén.[14] A teljes Felvidék területéből az ungi, beregi, ugocsai tiszaháti terület 1896 km^2-t (az első bécsi döntés területének 16%-a) tett ki.

[12] Vehes–Tokar, 2010: 95–98.
[13] Ránki–Pamlényi–Tilkovszky–Juhász, 1968: 317–319.
[14] Thirring, 1939: 456–478.

E területen 207 059 fő élt (az első bécsi döntéssel visszakerült lakosság 20%-a),[15] amelynek 86%-a volt magyar, 9,1% rutén.[16]

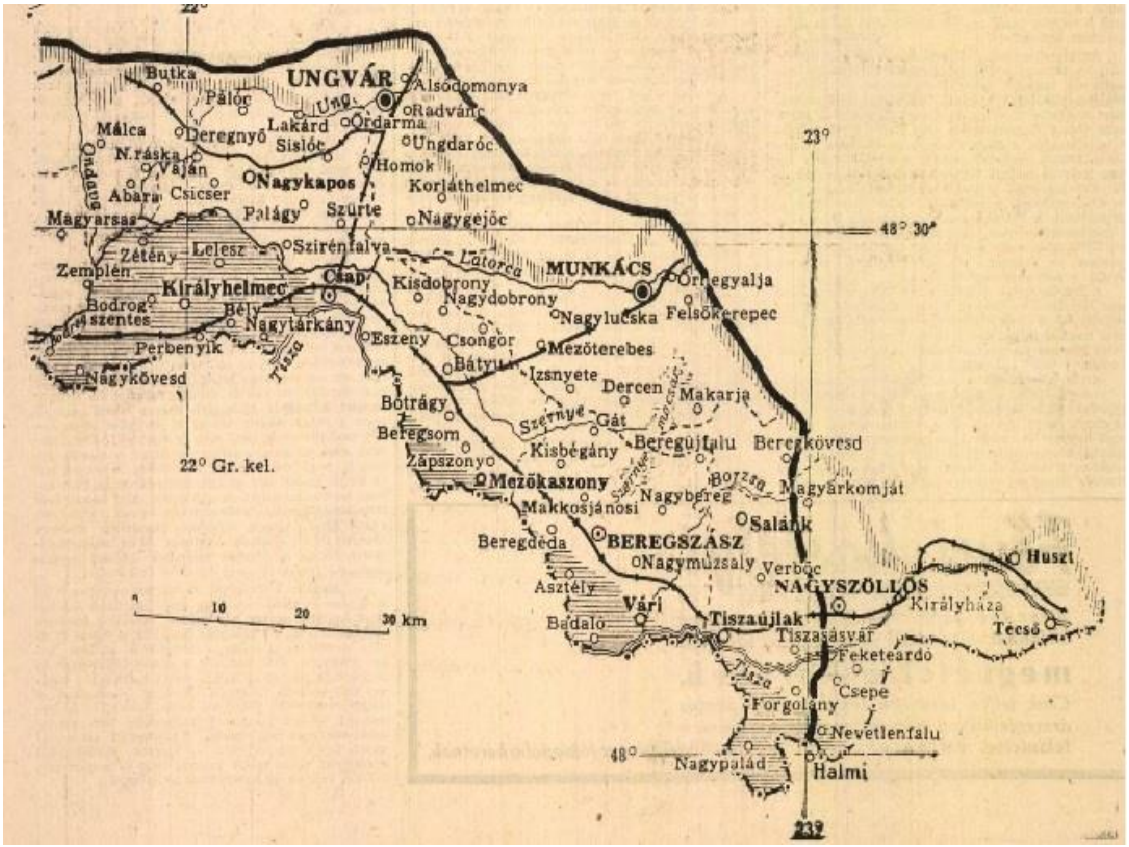

Az első bécsi döntés ungi, beregi, ugocsai vázlatos térképe
(*Pesti Hírlap,* 1938. november 3., 9.)

[15] Botlik, 2000: 213.
[16] Botlik, 2005: 299.

III. Vozáry Aladár naplója (1938. november 2–10.)

Ritka, amikor a történelem háborús, válságos időszakáról egy hosszabb visszaemlékezésre bukkan a kutató. Különösen igaz ez, és egyúttal emeli is a visszaemlékezés értékét, ha olyan történelmi időszakról szól a feljegyzés, amelyről levéltári forrásokkal egyáltalán nem rendelkezünk, ebből következően pedig a forráshiány miatt az eseményekről is keveset tudunk.

A felkutatott Vozáry hagyaték irategyüttesében található visszaemlékezés legértékesebb része az első bécsi döntést megelőző és azt követő időszakról szóló leírás. Mindez két szempontból is unikális. Először is azért, mert eddig egyáltalán nem ismertünk olyan szakirodalmi munkát, amely az 1938-as novemberi magyar hatalomátvétel lokális eseményeit azonnal érezhető következményeit részletekbe menően mutatta volna be az ungi, beregi és ugocsai területeken.[17] Másrészt, mivel a csehszlovák közigazgatás szinte teljesen megszűnt november 2–3-án, csak a menekülésre koncentrált, így iratok már nem készültek.[18] A berendezkedő magyar katonai közigazgatás is csak 1938. november 11-én kezdett irattermelésbe, de ezek főleg a csehszlovák tisztségviselők elmenekülése miatt megüresedett közigazgatási tisztségek betöltéséről szóltak,[19] nem pedig az átmenet napjairól. Vagyis az 1938. november 2–10. közötti időszakot, amelyet sem a csehszlovák, sem a magyar közigazgatás irataival nem tudunk lefedni[20] e visszaemlékezés részletesen taglalja. A korra vonatkozó források hiánya miatt tehát – jelenlegi tudásom szerint – Vozáry Aladár visszaemlékezéseiben foglaltak forráskritikájához sajnálatosan levéltári dokumentumokra nem támaszkodhattam.

Mindezek miatt is érdemes megismerni a visszaemlékezés készítőjét. Vozáry Aladár 1895-ben született Munkácson, és itt végezte el 1913-ban, kitűnő minősítéssel, az állami gimnáziumot. Már a gimnáziumban megtanult németül és valamelyest görögül.[21] Az egyetemet Budapesten végezte el, ahol tagja volt az Eötvös Collégiumnak. 1915-től két évet töltött az olasz, a szerb és az orosz frontokon, majd Munkácson tanár lett, állásából azonban 1919 szeptemberében elbocsátották. 1921-ben feleségül vette a zsidó származású Gergely Mártát.[22] A 20-as évek derekától politizálni kezdett, az újjáalakuló Magyar Nemzeti

[17] Igaz ez a szlovák és kárpátaljai területrészekre is egyaránt.
[18] A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegében (KTÁL) Munkács polgármesterének iratai erre az időszakra vonatkozóan nem maradt fenn iratanyag.
[19] KTÁL, Fond 1553. op. 3., od. zb. 1–25. Munkács megyei város polgármesterének iratai.
[20] Uo. op. 2. Munkács megyei város polgármesterének iratai.
[21] Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (továbbiakban: RL), C 150, 1. doboz. Vozáry Aladár iratai. R. Vozáry Aladár gimnáziumi érettségi bizonyítványa. 1.
[22] RL, C 150, 1. doboz. Vozáry Aladár iratai. R. Vozáry Aladár házassági anyakönyvi kivonata. 1.

Párt intéző bizottságának lett a tagja, és egyre ismertebb közéleti személyiséggé vált. Ezzel már a húszas évek közepén felhívta magára a csehszlovák rendőrség figyelmét. 1926-ban az ungvári rendőrség nyomozást indított ellene és több más magyar pártvezető ellen. Az eljárás vádja szerint a kárpátaljai magyar pártok államellenes propaganda céljára a magyar kormánytól nagyobb pénzösszegeket kaptak, ezeket a vádakat azonban nem sikerült bizonyítani.[23] 1926-tól a Ruszinkói Magyar Újságírók Szövetségének volt a választmányi tagja, valamint Munkács város kulturális bizottságának elnöke. Az 1927-től Munkácson megjelenő *Az Őslakó* című lap tulajdonosa és szerkesztője lett. 1930-ban rendezetlen csehszlovák állampolgárságára hivatkozva megvonták tőle a Munkács város képviselőtestületi tagságát.[24] 1931-ben a csehszlovák hatóságok újra nyomozást indítottak ellene, mert Budapesten megjelent az *Elszállott a Turul* című könyve, amivel kapcsolatban az is felmerült, hogy megfosztják a csehszlovák állampolgárságától is.[25]

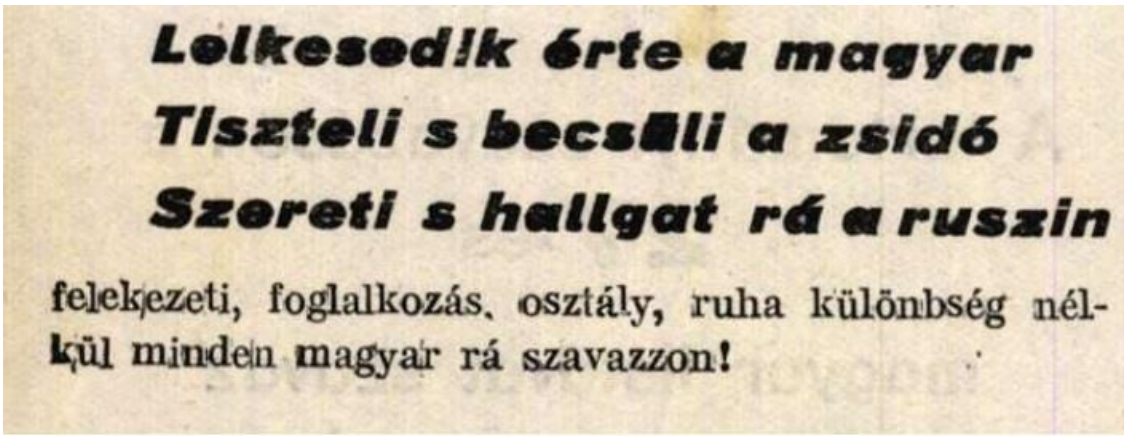
Lelkesedik érte a magyar
Tiszteli s becsüli a zsidó
Szereti s hallgat rá a ruszin
felekezeti, foglalkozás, osztály, ruha különbség nélkül minden magyar rá szavazzon!

Vozáry Aladárt népszerűsítő választási felhívás az 1935-ös tartományi választáson (Kárpáti Magyar Gazda, 1935. május 21., 2.)

A 30-as évek elejétől egyre gyakrabban írt olyan cikkeket *Az Őslakó*ban, amelyekben a felekezeti és nemzetiségi egyenlőségre hívta fel a figyelmet. A németországi zsidóüldözések miatt többször kifejezte együttérzését a munkácsi zsidóság felé,[26] annak vezetőivel pedig nagyon jó barátságban volt.[27] 1933-tól már a Kárpátaljai Református Egyházkerület világi jegyzője.[28] 1933 nyarán kémkedés vádjával ismét letartóztatták,[29] de

[23] Fedinec, 2002: 150.
[24] R. Vozáry Aladárt a ruszinszkói országos hivatal megfosztotta munkácsi képviselőtestületi mandátumától. *Prágai Magyar Hírlap,* 1930. április 27., 9.
[25] Fedinec, 2002: 190.
[26] Uo. 213.
[27] Olyan jó baráti kapcsolatban volt például a világhírű munkácsi „csodarabbival" Hajim Elazar Sapiraval (Spira rabbi), hogy a rabbi lányának Frime Chaje Rifke 1933-ban tartott világhírű esküvőjén, a rabbi nevében Vozáry Aladár köszöntötte a 20 ezer fős násznépet. Kosztyó, 2019.
[28] Fedinec, 2002: 217.

1934-ben bizonyítékok hiányában felmentették. Hírlapíróként igyekezett gyakran emlékeztetni a csehszlovák hatóságokat arra, hogy ha a falvak lakosait magukra hagyják, és nem informálják őket katonai és politikai ügyekben, az rémhírek elterjedéséhez vezethet. Többször is kritizálta lapjában, képviselői beszédeiben a prágai kormányt és felhívta a figyelmet a magyar kisebbségnek történő pénzkiutalások aránytalanságainak igazságtalanságára. Ezenkívül gyakran szállt síkra a sajtóban a magyar nyelvhasználatért,[30] a 30-as évek közepétől pedig az ungvári tartományi gyűlésen elmondott beszédeinek állandó része lett a csehszlovákok által megígért, de be nem vezetett autonómia fontosságának hangsúlyozása.[31] Nemtetszését fejezte ki a sajtóban, amikor megjelent az első zsidótörvény tervezete Magyarországon.[32] Tényfeltáró cikkei miatt a lakosság körében egyre nagyobb ismeretségre és népszerűségre tett szert.

1938. szeptember 22-e és október 7-e között ismeretlen okból újra letartóztatták, október 26-ika és november 3-ika között pedig ismét börtönben volt, mivel megjelent egy csehszlovákellenes tömegrendezvényen. Szabadulása után tevékenyen részt vett a Nemzeti Tanács megszervezésében, majd a magyar csapatok bevonulásáig a város vezetésében. Ezután Munkács megbízott polgármestere lett.[33] 1939 után a magyar képviselőház behívott parlamenti képviselője, de továbbra is Munkácson élt, ahol 1944-ig folytatta újságírói tevékenységét is. 1944 áprilisában kilépett a magyar kormánypártból, így tiltakozva a német megszállás és ennek hatására radikalizálódott politika ellen. Főleg a zsidóellenes intézkedések, a zsidók összegyűjtése, gettósítása, deportálása miatt távolodott el a Magyar Élet Pártjától.[34] 1944. május 17-én Budapestre menekült.[35] Hosszas betegség után

---

[29] Katonai árulás bűntettével vádolja az ügyész Vozáryt és Bíró Istvánt. *Prágai Magyar Hírlap,* 1934. február 2., 3.

[30] A rendőrségi ítéletet megsemmisítették, de ugyanakkor rendtörvényes eljárást indítottak R. Vozáry Aladár ellen. *Prágai Magyar Hírlap,* 1937. június 3., 4.

[31] Kárpátalja többsége népképviseleti alapon fölépítendő autonómiát követel. *Prágai Magyar Hírlap,* 1936. november 24., 4.

[32] Vozáry Aladár szívbetegségét kezeltette Budapesten, amikor átadta az *Esti Kurír* szerkesztőségének *Az Őslakóban,* április 23-án közölt cikket. „*Érint először is mint kisebbségi embert. Ha valaki, én tudom, hogy mit jelent a kisebbségi sors. A Magyarországon készülő zsidótörvény, ha nem is mondja ki, de valóságban kisebbséggé teszi az ottani zsidóságot, már pedig én őszinte részvétet érzek mindenki iránt, aki ma mint kisebbségi ember éli az életét. De a kérdéses zsidótörvény-javaslat még közelebbről érint, mint olyan munkácsi magyart, aki ennek a városnak csaknem minden őslakosát ismerem s így jól tudom azt is, hogy a munkácsi zsidóság egy része a kisebbségi sorsban is rendületlenül kitartott a magyarság mellett, egy-egy magyar ügynek nem egyszer olyan szolgálatot téve, amiért méltán számíthat nemzetünk elismerésére és hálájára.*" R. Vozáry Aladár: Őszintén és nyiltan… *Esti Kurír,* 1938. április. 26., 7.

[33] KTÁL, Fond 1553. op. 3., od. zb. 1., 1–2. Jegyzőkönyv a munkácsi városparancsnokságon tartott értekezletről. 1938. november 11.

[34] Anyósát deportálták, akit – Vozáry Aladár visszaemlékezése szerint – Csapon tettek le a deportáló vonatról és jeltelen sírba temették. Jaross Andor belügyminiszternél egyedül felesége mentesítését tudta elérni. MNL OL, K 28. 222. tétel, 1944-J-21054. R. Vozáry Aladárné szül. Gergely Márta munkácsi lakos mentesítési kérelme. 1944. május 5.

[35] R. Vozáry, 1945: 63.

1959. november 30-án hunyt el Budapesten,[36] hamvait Debrecenben helyezték örök nyugalomra december 2-án.

Mint látható, Vozáry Aladár 1938-ra meghatározó szereplője lett a magyar kisebbségi érdekképviseletnek nemcsak Munkácson, hanem Podkarpatszka Rusz[37] egész területén is. Éppen ezért úgy gondolom, hogy a szemtanú hitelességével készült visszaemlékezése, ha nem is minden kétséget kizáróan, de áthidalja a Munkácson végbement hatalomváltás, levéltári iratokkal le nem fedhető részét. Vozáry „naplóbejegyzései" 1938. november 10-én váratlanul megszakadnak és csak 1944. március 19-én folytatódnak. Emiatt a katonai közigazgatás munkácsi eseményeiről már nem nyújt tájékoztatást.

1. A Vozáry-napló problematikája. Napló vagy visszaemlékezés?

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában, Vozáry Aladár 2 doboznyi irathagyatékában lelhető fel a politikus naplója. A dokumentum csupán legépelt formában található meg az iratanyagban, a szerző eredeti, kéziratos naplója eddig nem került elő. Mindezt a körülményt két szempontból fontos kiemelnünk. Egyfelől, habár Vozáry Aladár művét következetesen naplónak nevezi meg, a fennmaradt szöveget nem tekinthetjük a szó szoros értelemben vett naplónak. Az 1919–1938 közötti időszak eseményeit rendszertelenül, olykor napi, olykor viszont pusztán évtizednyi bontásban közli. A napló formán túlmutatnak a szöveg tematikus részei, így például a munkácsi zsidóság történetének bemutatása.[38] Mind a formai, mind pedig a tartalmi szempontok alapján pontosabb, ha visszaemlékezésnek nevezzük, vagy általánosabban egodokumentumnak.

Másfelől feltételezhetjük, hogy az 1919. és 1938. közötti időszakra vonatkozó naplójának átgépelése, a kézirat egyes szövegrészeinek törlése valamint utólagos kiegészítésekkel való ellátása a szöveg publikálásra való előkészítését szolgálta. Erre enged következtetni, hogy a levéltárban fellelhető iratanyagban megtalálhatjuk Vozáry 1945-ben megjelent, 1944. március 19. és 1945. január 18. közötti időszakra vonatkozó visszaemlékezésének[39] kiegészítésekkel és törlésekkel ellátott változatát.

[36] RL, C 150. 1. doboz. Vozáry Aladár iratai. Vozáry Aladár halotti anyakönyvi kivonata. 1.
[37] 1919. szeptember 10-ben aláírt saint-germaini békeszerződésben – többek között – kimondták Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék Csehszlovákiához csatolását, Podkarpatszka Rusz néven.
[38] RL, C 150. 1. doboz. Vozáry Aladár iratai. Munkács négy papja. 8–12.
[39] R. Vozáry, 1945.

Ezt a szándékot erősíti meg, hogy Vozáry Aladár Munkács visszacsatolásának egyéves évfordulóján, 1939. november 10-én publikálta *Az Őslakóban* az 1938. november 3–10. közötti időszakra vonatkozó visszaemlékezését.[40] A meglévő források alapján nem rekonsturálható a publikált egodokumentum keletkezéstörténete, viszont az általunk is közölt forrás valamint Vozáry saját lapjában közölt publikációja között részbeni szövegegyezés áll fenn. A sajtócikk 35%-át tartalmazza az általunk közölt visszaemlékezésnek, ami a teljes cikk 50%-át teszi ki. A többi része a cikknek főleg a magyar lakosság bátorságát, a csehszlovák hatóságok erőszakosságát hangoztató propagandisztikus mondatok halmaza.

A Vozáry által közölt sajtócikk több eltérést tartalmaz az általunk közölt visszaemlékezéshez képest. Leginkább szembetűnő különbség, hogy az eseményeket a publikációjában Vozáry többes szám harmadik személyben írta, míg a kéziratban egyes szám első személyben tekinti át az eseményeket. *Az Őslakóban* megjelent írásban még azokban az esetekben is a többes szám harmadik személyű elbeszélést alkalmazza, amikor az ismertetett események tevékeny részt vevője volt (például a munkácsi magyar Nemzeti Tanács szervezése).

A sajtócikkben található eltérések, új szövegrészek egyébként nem közölnek új releváns információkat a Ráday Levéltárban fellelhető visszaemlékezéshez képest. A két szöveg közötti eltérések leginkább a csehszlovák uralom negatívabb bemutatására, valamint a magyar uralom legitimálására szolgálnak.

Így Vozáry az 1939-ben megjelenő sajtócikkben sokkal drasztikusabban mutatja be a csehszlovák evakuálást Munkácson, mint az általunk közölt visszaemlékezésben. A város kórházának kirablását Vozáry például így közölte az egy éves évforduló tiszteletére megjelent cikkben:

> „*Viszik a kórház felszerelését, a betegsegélyező berendezését, a gyermekmenhely kis ágyait, az iskolák szertárait. Visznek mindent és nem lehet megakadályozni. Cseh őrség mindenütt, míg van ott valami. Itt-ott egy-egy intézmény új magyar megbízottja megpróbálja nem engedni az itteni hivatalok berendezéseinek, értékeinek, pénztárállományának elrablását. De nem soká folyhat ezen a vita, máris jön a szuronyos cseh járőr s viszi azt, aki a fosztogatásnak ellene mer szólni, vagy állni.*"[41]

[40] R. Vozáry Aladár: Munkács 1938. november 2. és 3. Egy évvel ezelőtt. *Az Őslakó,* 1939. november 10., 5–7.
[41] Uo. 6.

Ezzel szemben a kéziratban ezt olvashatjuk:

„*De azért a munkácsi kórház mégis jobban járt, mint a beregszászi, mert Munkácson mégiscsak maradtak ágyak, lepedők s más berendezkedési és felszerelési tárgyak.*"[42]

A két szöveg eltérő stílusa jobban szembetűnik a városi Nemzeti Tanács működésének a bemutatásánál. Vozáry a levéltárban fellelhető kéziratában részletesen kifejtette, hogy milyen konkrét intézkedéseket tettek a Tanács megalakulása után a város közellátásának (a lakosság számára nélkülözhetetlen fa beszerzésnek, a sör és a szódaviz fogyasztásának stb.), közbiztonságának (nemzetőrség szervezésének) fenntartása érdekében. Mindezekről az újságcikkben egy szó sem esik, a szerző csupán a Tanács működését dicséri, kiemelve azt, hogy milyen magabiztos, erélyes volt a Tanács és milyen nagyszerűen szervezte meg önmagát és a város rendjét:

„*A Nemzeti Tanács elnöksége a Városháza előtt áll és vár. A cseh vezérkari tisztek szintén elvonuló gépkocsija megáll a magyar csoport előtt. Ezredesük búcsúzik s kijelenti: csodálja a magyar rendet és fegyelmet, most ismerte meg igazán a munkácsi magyarokat.*"[43]

Ugyancsak szembetűnő különbség, hogy amíg az 1939-es cikk egy jól szervezett közigazgatást fest meg, addig gépelt kéziratban olvashatunk a közigazgatás kiépítésekor jelenlévő bizonytalanságról is.

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy Vozáry Aladár cikke egyértelműen a kor emlékezetpolitikájának kívánt megfelelni, amikor a naplójából a november 3-ika és 10-ike közötti időszakra vonatkozó eseményeket részleteiben közölte, a város magyar lakosságát bátor, hősies, dicső magatartással jellemezte. Emiatt az írás hangulata is különbözik az „eredeti" visszaemlékezéstől, amelyhez képest sokkal fennköltebb, emelkedettebb ugyanakkor kevésbé tárgyilagos.

Amint korábban említettem, Vozáry a visszaemlékezés gépelt oldalain törléseket és utólagos kiegészítéseket eszközölt. A forrásközlés során mindezeket meghagytam, mégpedig úgy, hogy kurziváltam az utólag ceruzával készült bejegyzéseket, illetve áthúzással jelöltem azokat, amelyeket a szerző törölt. A közölt forrást magyarázó lábjegyzetekkel is elláttam.

[42] RL, C 150. 1. doboz. Vozáry Aladár hagyatéka. Naplórészletek. 47.
[43] R. Vozáry Aladár: Munkács 1938. november 2. és 3. Egy évvel ezelőtt. *Az Őslakó,* 1939. november 10., 7.

2. Naplóbejegyzések (1938. november 2. – november 10.)[44]

Ungvár börtön. 1938. október 31. Hétfő este.

„Most már leveszem rólad az Ő igáját és bilincseidet leszaggatom." Náhum pr. 1., 13.

Ma délután meglátogat […][45] a feleségem. Börtönőr[46] nem volt jelen a beszélgetésünknél. Nem is a ráccsal elválasztott fogadószobában találkoztunk. Beszélgetésünk ellenőre irodájában maga a fogházigazgató ~~volt~~. ~~Feleségem elmondja, hogy~~ Esterházy János[47] *már is* érdeklődött irántam s azt üzeni, nem tart már sokáig. Az igazgató egyre udvariasabb lesz. A feleségemnél három nagy csomag téli ruha. – Miért hoztál ennyit? – Hát csak nem gondolod, hogy egész télen itt leszek? – kérdeztem félig tréfásan, félig komolyan. Csak egy csomag a tiéd – mondja a feleségem – a másik kettő a testvérnénédé és a sógorodé. Így tudom meg, hogy egy helyen, egy fedél alatt vagyunk. Szép kis család! Csak te vigyázz magadra, intem a feleségemet, hogy legyen, aki gondoskodik rólunk. Érdekes az, ~~beszéli el a feleségem~~ hogy a csehek és elsősorban maga a rendőrség, jobban szeretnék, ha otthon lennék, mert mióta megint be vagyok csukva, napirenden vannak a csehek, az ukrán emigránsok, azok házainak ablakai ellen az inzultusok. Ha otthon van Vozáry – mondják a csehek, ilyet ő nem enged, *beszéli el a feleségem.*[48]

---

[44] RL, C 150. 1. doboz. Vozáry Aladár hagyatéka. Naplórészletek. 43–59.

[45] Törölve, olvashatatlan szövegrész.

[46] 1938. október 26-án zárták börtönbe Vozáry Aladárt, Ungváron. Azzal vádolták, hogy részt vett, sőt kezdeményezője volt az október 25-én, éjszaka Munkácson lezajlott csehszlovákellenes megmozdulásnak. Vozáry tényleg megjelent ezen a felvonuláson, de elmondása szerint pusztán azért, hogy az azon részt vevő magyarokat hazaküldje, a megmozdulást pedig feloszlassa.

[47] Esterházy János (1901–1957) a két világháború közötti időszak egyik legmeghatározóbb csehszlovákiai magyar politikusa. 1920-as években kezdte pályafutását. Politikai működésében szünet nélkül követelte Szlovákia és Kárpátalja számára az autonómiát. Az 1936. június 21-én megalakult Egyesült Magyar Párt elnöke lett. 1938-tól többször találkozott a brit misszió vezetőjével, Lord Runcimannal. Esterházy és több magyar politikus is memorandumban követelték a wilsoni elvek betartását. Az első bécsi döntés után Kassa képviselője lett, de személyesen a szlovák területeken maradt és megalapította a Szlovenszkói Magyar Pártot. Többször kiállt a zsidóellenes szlovák rendelkezések ellen. A szovjet csapatok bevonulása után a helyi ideiglenes kormány internálta és átadta a szovjet titkosszolgálatnak. Moszkvában tartották fogva, majd tíz év kényszermunkára ítélték és a Gulagra küldték. A Pozsonyi Szlovák Nemzeti Bíróság 1947. szeptember 16-án halálra ítélte. 1949-ben a szovjetek kiadták a csehszlovák hatóságoknak, akik életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1957. március 8-án halt meg egy morvaországi börtönben. Molnár, 1990: 102.

[48] Az első bécsi döntést megelőző napokban roppant izgatottak voltak az emberek Munkácson. A komáromi, majd pedig a bécsi tárgyalások okozta bizonytalanság átragadt? a város politikusaira is. A különböző politikai orientációjúszervezetek felvonulásokat tartottak, hogy kifejezzék ellenvéleményüket (főleg az ukrán), vagy éppen rokonszenvüket (ruszofil, magyar) a nagyhatalmi döntéssel kapcsolatban. 1938. október 31-én például az ukrán nemzeti tanács helyi csoportjai tartottak 2000 főt megmozgató felvonulást. Ezen a megmozduláson kifejtették az ukrán álláspontot, mely szerint „*a mi népünk ellenez mindenfajta népszavazást*". Révay miniszter ellenzi a népszavazást. *Prágai Magyar Hírlap,* 1938. november 1., 3. Az ukrán tüntetéssel egy időben, a radikális ruszin politikai elképzeléseiről híres Fenczik István is beszédet mondott. A két politikai irányvonal hívei

~~Ungvár. 1938. november 2-án, szerdán este a börtönben.~~

A magyar szent este ~~a börtönben~~!

~~Lassan ugyan, de mégisesak telnek a napok. Hát már papírjuk sines a csehcknek? A Prágai Magyar Hírlap ugyanis olyan rózsaszín, nem újságpapírra nyomtatottan jelenik meg, mint amilyenben 1919 és 1920 első felében nálunk nyomták az újságokat.~~

Reggel 7-től 8-ig mindennap séta. A sétaudvarra nyíló, átláthatatlanul bemeszelt alagsori ablakok mindig zárva. Ott műhelyek vannak, amelyekben az elítélt rabok dolgoznak. Nekünk őket, nekik minket nem szabad látni. A börtönt körülvevő cseh házak második-harmadik emeletének udvari folyosójáról *az ott lakók* benézhetnek hozzánk. […][49]

Amint a sétáról egymástól jól széthúzódva felmegyünk a harmadik emeletre, megszólít egy lépcsőt súroló rab: Képviselő úr, ha visszakerülünk Magyarországhoz, legyen gondja ránk is, itt vagyunk, mind a három Somrádiak, a kasszafúrók! Eddig csak hírből ismertem őket. Mesterei a szakmájuknak. Csak véletlenül bukhattak le.

Kora délután ismét lekísérnek a fogházigazgató irodájába. Mosolygó arccal köszönt a feleségem s már is mondja: ma este döntenek Bécsben. Kik? – kérdeztem. Ciano gróf, az olasz és Ribbentrop, a német külügyminiszter, de ott lesz Kánya is, Teleki is és Pataky Tibor[50] is, meg Esterházy János is. No, akkor én nyugodtan várom a Munkács sorsa feletti döntést – mondom a feleségemnek. Szinte nem is tudunk többet és tovább beszélni. Azzal búcsúzom: reggel ~~aztán~~ […][51] korán jöjj értem, hogy *minél előbb* ~~együtt~~ menjünk haza.

A fogházigazgató szeretne még ~~arról~~ beszélni, hogy miként gondolom az új határok megállapítását. Nagyjából meg is mutatom. Úgy látom, gyakran nézegeti a térképet. Ő maga kísér fel a cellámba.

---

között majdnem összecsapás alakult ki, amit a csehszlovák rendőrség beavatkozása akadályozott meg, azzal, hogy feloszlatták a tömeget. Magyar politikai szervezetek nem tartottak megmozdulásokat, azonban magyarok néha hozzácsapódtak ruszin pártok által szervezett demonstrációkhoz. A ruszin demonstrációk következményeit a budapesti lapok igyekeztek felnagyítani. A *Pesti Hírlap* például így írt a cseh-ellenes (MTA helyesírás szabálya szerint „csehellenes") megmozdulásokról: „*Munkácson, Ungvárt és Kárpátalja minden fontosabb pontján halottak és sebesültek százai jelzik egy elnyomott és vérig sanyargatott nép szabadságküzdelmét a cseh zsarnokság ellen.*" A ruszinok harca az önrendelkezési jogért. *Pesti Hírlap,* 1938. november 1., 11. A geopolitikai feszültség Munkácsra és Ungvárra irányította a nemzetközi sajtó figyelmét. Külföldi újságírók hada lepte el 1938. november 1-én ezt a két várost. A nemzetközi sajtó kivétel nélkül első lapon foglalkozott Kárpátaljával. A helyi sajtó csak az „*újságírók eldorádójának*" nevezte Kárpátalját e napokban. Angol, olasz, német, belga és lengyel újságírók Ungváron. *Kárpáti Magyar Hírlap,* 1938. november 3., 2.

[49] Törölve, olvashatatlan szövegrész.

[50] Pataky Tibor miniszterelnökségi osztályfőnök, majd államtitkár. 1928–1944 között a Miniszterelnökség II. (kisebbségi ügyek) osztályának vezetője.

[51] Törölve, olvashatatlan szövegrész.

November 2. Szerda. Este.

Nagyon lassan esteledik. ~~Addig nem találjuk a helyünket~~. Nem megy az olvasás s a beszélgetés sem. Csak a cigarettafüst egyre sűrűbb.

Hogy fogjuk megtudni a döntést? Ez könnyű lesz – mondom – ha majd ~~este, amikor a döntés~~ ~~várható~~ a börtönünket körülvevő ~~nagy~~ cseh házakban nagy lesz az ajtócsapkodás, ládaszegezés, a tehergépkocsik motorjának a zúgása, az azt jelenti, hogy nem marad a cseheké Ungvár. Ha ellenben harmonikázást, örömzsivajt, korsócsengést hallunk, akkor Ungvár ~~a cseheké~~ marad Csehszlovákiában. Így fogjuk megtudni a bécsi döntést.

Lefekvéshez csengetnek. ~~Elmondom a nagy hírt.~~ Imádkozunk. Nem kell kétszer mondani. Elénekeljük a Nagyasszonyunk, hazánk remény-ét, a Boldogasszony Anyánk-at, aztán a Tebenned bíztunk…-at és a Perelj Uram perlőimmel. Mi tudjuk a katolikus éneket, ők nem a miénket. Nem baj. Egy az Isten, akihez száll imánk és éneklünk. *Azért imádkozunk mi is, akiért ők.*

Lefekszünk, de senki sem alszik. Csak sóhajtozunk. Fetrengünk az ágyakon a sötétben.

Tíz óra után pár perccel megzörren az ajtónkon a figyelőlyuk záró ~~lemeze~~ *lapja*. Valaki nagyon halkan a nevemen szólít. Odarohanok. Fülemet az ajtó mogyorónyi lyukára tapasztom. Most jelentette be a magyar miniszterelnök, Bécsben úgy döntöttek, hogy Kassa, Ungvár, Munkács visszakerül Magyarországhoz[52] – az egyik derék ruszin börtönőr súgja és folytatja – az őrszobában hallgattuk a magyar rádiót. És mit mond a cseh rádió? – kérdeztem. Az még semmit, sem mondott – hangzik a válasz.

Tovább mondom a nekem mondottakat. Hisszük is meg nem is. Miért nem mond semmit a cseh rádió? Miért olyan nagy a csend a cseh házakban? Még idegesebbek vagyunk, mint voltunk. Vajon jól hallotta-e börtönőrünk, amit mondott?

Elaludni továbbra sem tudunk. de egyszer csak kivilágosodik cellánknak a magasban lévő ablaka. A cseh házakban, ahol eddig nagyon takarékoskodtak a villannyal, *most* úgy látszik, minden szobában minden lámpa ég. ~~Talán már~~ Tudják, hogy az e havi villanyszámlát már nem ők fogják fizetni. Aztán hirtelen, ~~ahogy~~ ~~gondoltam~~ nagy lesz a zaj a ~~cseh~~ házakban. Olyan, amilyen a mi örömünket igazolja. Tehergépkocsik motorjának állandó berregése. Tehát már tudják és hiszik a csehek is. *Parkolnak, küldik a még ott lévő*

[52] A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.

holmijukat. ~~Vajon mi lehet most otthon? Az enyémek biztosan ott ültek a rádiónál~~. De nagy öröm lenne most otthon, Munkácson lenni és a sok jó magyar közzé kimenni…

Nem tudjuk, hogy mit csináljunk. Letérdepelünk. Hálát adunk az Istennek. Majd a cseh börtöncellában, amilyen hangosan csak bírjuk, hadd tudja meg *a szabadulás hírét* az egész börtön: a magyar Himnusz, aztán a Szózat zendül. Visszhangzik belsejében az egész nagy épület. […][53] Az egyes cellákból innen is, onnan is, ha lemaradva is ~~a miénkkel együtt~~ száll a *még csehszlovák* bebörtönzött magyarok éneke. Az őrök nem szólnak semmit. Aztán csend lesz. De nem valószínű, hogy ~~ezután~~ sokan el tudnak aludni az ungvári *cseh* kerületi bíróság börtönében. A rabok és az őrök szemében egyaránt nincs álom.

A cseh házakban egész éjjel tovább tart a zaj. Nekünk most még lassabban halad az idő, mint eddig. Nagyon várjuk, hogy reggel legyen. Vajon mi következik ezután? 1938. november 3-án este, otthon a felszabaduló Munkácson.[54]

A szent-este otthon!

Írásomat *e sorokban* nem folytatom tovább ott, ahol a börtönben abbahagytam. Később beszélem el a mi másnap reggelünket[55] és az azután történteket. Előbb had mondjam el a hallottak alapján, hogy várták s fogadták otthon[56] a bécsi döntésről szóló jelentést.

November 1-én jön meg a híre annak, hogy a magyar-csehszlovák határkérdésben másnap fognak dönteni Bécsben.

Azóta lázban ég az egész város. Másodikán délben mondja be a magyar rádió, hogy este *lesz* […][57] a döntés.

Délután a szintén Bécsbe utazott ukrán-ruszin kormányelnök Volosin, a náci vezetőkkel folytatott tanácskozás után még azt sürgönyözi […][58] ~~Ruszinkóban~~, hogy Ungvárt és Munkácsot nem adják vissza a magyaroknak, hanem csak Beregszászt és Nagyszőlőst. A hír megrémíti az ungvári és munkácsi magyarságot. Szinte eláll a lélegzetük a hírre. De ~~azért~~ a csehek nem nagyon bíznak abban, hogy úgy lesz, ahogy azt Volosin sürgönyözte. *Később már csak Munkács megtartásáról ad hírt Volosin.*

Soha még olyan nehezen nem teltek a percek és az órák mint ezen a délután.

[53] Vozáry Aladár utólagos kézzel írt bejegyzése, ami teljesen olvashatatlan.
[54] A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.
[55] Vagyis, hogy mi történt 1938. november 3-án.
[56] Munkácson.
[57] Vozáry Aladár törölte, ami teljesen olvashatatlan.
[58] Vozáry Aladár utólagos kézzel írt bejegyzése, ami teljesen olvashatatlan.

Máskor olyan hamar beköszöntő novemberi est most nem jön.

A csehek, a magyarok is állandóan a rádió mellett ülnek.

Csupa sóhaj, imádkozás! A felekezetnélküli, Istent nem hívő csehek is imádkoznak most a mi két városunkban.

Sem otthon maradni, sem másutt lenni, sem ülni, sem állni nem tud senki.

Mindenki csak tesz vesz s nem tudja, hogy mivel húzza az időt.

A cseh katonaság a kaszárnyákban teljes készenlétben. ~~Egyetlen katona sincs az uteán~~. Megerősített rendőrjárőrök cirkálják a várost. Figyelnek mindent és mindenkit.

A kétfarkú cseh oroszlán utolsó*kat* rúg~~ása~~ […][59] a munkácsi magyarok felé.

Aztán mégiscsak megjön az este. De még mindig semmi hír.

~~Később~~ Nem fekszik le s nem akar aludni senki. De nem is tudna. Nyugtalankodik, izgul mindenki *magyar, ruszin, sváb, zsidó, német, cseh, ukrán.* Minden szó idegesen hangzik. Minden szóra ingerült hangú a felelet. Így nem lehet sokáig lenni!

Végre, végre. A sok induló után, úgy 9 óra *tájban* ~~után~~ bemondja Budapest, hogy a döntést maga a miniszterelnök fogja bejelenteni.

Aztán megint indulók. Végre mégiscsak megszólal *Imrédy Béla* miniszterelnök: Kedves magyar és ruszin testvéreink…! Ez a megszólítás azt jelenti, hogy Ungvárral és Munkáccsal vagy legalább a *kettő* valamelyikével kapcsolatban nem lehet kedvezőtlen a döntés!

Komárom, Léva, Losonc, Rimaszombat, Kassa – hangzik tovább a miniszterelnök szava. Aztán végre az is, amire mi várunk: Beregszász, Ungvár, Munkács…[60]

Megnémul a száj. Csak a szív dobban nagyot! ~~Egymásra néznek, felugrálnak, felkiáltanak a magyarok: Hát igaz lehet ez?! Igen, igaz!~~ A közel két évtizednyi remények, vágyak álmok e percben valóra válnak.[61]

Egy fiatal apa pár hónapos csecsemőjét kikapja a felesége kezéből. A csecsemőt magasra tartva térdre hull, hangosan imádkozik. Egy idősebb magyar asszony, ki már nem is remélte, hogy ezt még megéri, az örömtől elájul. Vannak, akik vérző szívvel sóhajtanak, hogy az, aki úgy várta ezt az órát, már a temetőben pihen. A felszabadulás hírének szinte első pillanatában megszületik az első ismét szabad magyar gyermek Munkácson.

[59] Vozáry Aladár törölte, ami teljesen olvashatatlan.
[60] Vozáry Imrédy Béla 1938. november 2-án este negyed 10 után mondott rádióbeszédére utal, amit nem szöveghűen idéz. MNL OL, K 148. a) MTI Napi hírek, 1938. november 2. 52. kiadás.
[61] A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.

Az utcán, amíg a rádió bejelentése el nem hangzott, halálos csend volt. Aztán egyszerre ujjongással, az öröm zajával telik meg a város. *Csak a magyar szó hallatszik, pedig mások is laknak a városban, akik eddig olyan hangosak voltak.*

Mindenki siet a szomszédjához, ismerőséhez, rokonához, hogy megkérdezze: hallotta-e? De ezt a hírt nem lehet senkinek sem elújságolni. Ez egy-két perc alatt senki számára sem friss. A szomorú szemek csillogókká lesznek. A húsz éven át olyan csendessé, majdnem némává lett szájak ismét hangosan szólalnak meg. A meghajlott gerinc kiegyenesedik. Ölelik, csókolják egymást a magyarok. Ezekben a percekben kibékülnek a legnagyobb ellenségek is.

A főutcán hatalmas tömeg a Himnuszt énekli. Szabadon, boldogan ~~és büntetlenül~~.

Jóval 10 óra után Prága is közli a bécsi döntést. Minden cseh sietve csomagol, ha olyan optimista volt, hogy eddig még nem pakolta be a holmiját.

Ezen az éjszakán ébren álmodozik minden munkácsi magyar.[62]

Halottak napja volt éppen ez a szerda és késő este is volt, de a *munkácsi* magyarok úgy érezték, hogy Húsvét vasárnapjának hajnala köszönt rájuk.[63]

Szabadulás a börtönből.

Most visszatérek naplómmal az ungvári börtönbe, november 3-án reggelre.

Éjjel minden őrváltás után bezörgetnek a cellánkba. Minden őr, köztük egy cseh is, elújságolja a nagy hírt. Igazán nem haragszom, hogy ~~ezért és ezzel a hírrel~~ többször is felkeltenek ~~az éjszaka~~. A cseh őrnek azonban más mondanivalója is van. Azzal vezeti be, hogy ő mindig jól bánt velem, mikor négy évvel ezelőtt olyan hosszasan időztem itt, pedig ő cseh és légionista. Most ő kér tőlem valamit. A nagy zűrzavarban szeretné itt hagyni családját és holmiját, arra kér, segítsem ebben, amíg visszajön majd értük. Szívesen ígérem meg ~~(Jó egy félév múlva el is jön a családjáért és a holmijáért.~~ *A családjának semmi baja, minden holmija megvan*. ~~Olyan boldog és meghatott volt, hogy mindenképen excelenciásnak titulál, hiába mondtam neki, hogy nem vagyok én nem is akarok az lenni)~~.

Ma harmadikán reggel éppen úgy ébresztenek a szokott időben, mint máskor. Később ~~a reggeli~~ sétára sorakoztatnak és indítanak le ~~bennünket~~ az udvarra. ~~Már~~ Az alagsor mindig zárt ablakai mind nyitva, látjuk, hogy ládákat készítenek minden műhelyben. Az ott dolgozó elítéltek kiszólnak hozzánk: Igaz? Igaz! – válaszoljuk. Sem a kérdésben, sem a feleltben nem esett arról szó, hogy mi is az az igaz. Mégis tudtuk mi, hogy mit kérdeznek s tudták ők, hogy mit felelünk.

[62] A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.
[63] A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.

Az egyik cseh ház második emeletének udvari erkélyéről egy tisztviselő magyar felesége integet felénk mosolygó arccal. A nagy hírt szeretné tudtunkra adni. De mi már énekeljük: Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország… s ebből ~~tudja~~, *hallja,* hogy tudjuk amit ő akar nekünk mondani. […][64] A zárt ablakokon át a hatalmas falakkal elválasztott többi börtönudvar sétálói átveszik tőlünk s folytatják az éneklést. De kár, hogy ezt Kubicek főügyész már nem ért meg, neki kellett volna ezt hallania. […][65]

A levegőben megszenesedett papírlapok szállnak. Nagy darabok. A törvényszék, a rendőr-igazgatóság, a katonai parancsnokságok, az Országos Hivatal[66] toronynál magasabb kéményei ontják a fekete füstöt, ~~a füstben~~ *abban* a megszenesedett papírlapokkal: elégetik az iratokat, melyeket elvinni nem tudnak s melyeket nem szeretnének a magyarok kezében ~~tudni~~ juttatni.

Alig megyünk fel a sétáról, hívatnak a fogházigazgató szobájába. Korán kellett kelnie a feleségemnek, hogy már ~~itt~~ van Ungváron. Sugárzó arccal köszöntöm. A feleségem azonban úgy látom, zavarban van. Valami nem kellemes híre lehet. Remélem – fordulok a fogházigazgatóhoz – most már csak kiengednek? Magát nem engedik haza – mondja a feleségem. Vagy itt tartják, vagy viszik Prágába túsznak, mondta most reggel nekem Turek főügyész és Svatek tábornok.[67] De mindent elkövetünk, hogy mielőbb hazaengedjék, visszajövök – mondta a feleségem – de most még megpróbálok Volosinhoz[68] bejutni.

Talán ~~még~~ egy óra sem telik el ~~feleségem elmenetele óta~~ s ismét nyitják cellánk ajtaját. Maga a fogházigazgató. Minden holmiját hozza magával és jöjjön velem Vozáry úr. Máris indulok a bőröndömmel ~~készen bevoltam csomagolva~~ s csak annyit jegyeztem meg: ejnye, de sürgős lett az elvitelem!

Amikor leérünk a fogházigazgató betessékel szobájába s így szól: Képviselő úr ön szabad és azonnal haza kell mennie Munkácsra.[69]

~~Valamiért~~ Felülkerekedtem, de hogy miért azt nem tudom. ~~A fogházigazgatónak, ki mondja, hogy szabadlábra helyezésemet és elindulásomat azonnal jelenteni kell Turek főügyésznek.~~ Kijelentem, hogy csak abban az esetben vagyok hajlandó a fogház épületét

[64] Vozáry Aladár törölte, ami teljesen olvashatatlan.
[65] Vozáry Aladár törölte, ami teljesen olvashatatlan.
[66] 1928. július 1-jén Csehszlovákiában életbe lépett a közigazgatási reformtörvény. Ennek értelmében Podkarpatszka Rusz a köztársaság többi területeinek mintájára szervezett tartomány lett, Ungvár székhellyel. Ezzel a közigazgatás kétszintű lett. Tartományi (országos) és járási hivatalok végezték az ügyintézést, vagyis az Országos Hivatal a tartományi ügyintézés színtere volt. Fedinec, 2002: 21.
[67] A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.
[68] Volosin Ágostonhoz, aki ekkor a második kárpátaljai autonóm kormány miniszterelnöke Ungváron.
[69] A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.

elhagyni, ha velem *együtt és* egyszerre az összes magyar politikai foglyokat ~~akár vizsgálatiak, akár elítéltek~~ hazaengedik.[70]

Nem hosszú a beszélgetés Turek főügyésszel. Az igazgató még telefonálás közben int fejével felém, hogy: igen.

A cseh főfelügyelő, az őrök cseh főparancsnoka, megkapják az utasítást előttem, hogy az összes őrizetest, vizsgálati vagy elítélt magyar *politikai* foglyokat azonnal készítsék elő s vezessék le az előcsarnokba a szabadulásra.[71]

Amikor ketten maradunk az igazgatóval, megkérem és most mondja el ~~igazgató úr~~, mi történt az ügyemben, hogy fél nyolckor még a túszságot ígérték a számomra, most pedig a legsürgősebben hazaküldenek? A részleteket nem tudom, csak annyit hallottam a munkácsi rendőrfőnök telefonált a főügyésznek és tábornoknak ~~közölve~~, hogy *Munkácson* a rendőrségnek, a katonai tényezőknek, a cseheknek az a kívánságuk, hogy magát ~~mert a történtek után, csak maga tudja a nyugalmat helyreállítani~~, azonnal küldjék haza. ~~Hogy mi az a „történtek után", nem tudom, nem mondták, bár kérdeztem~~.

Munkácsot hívja telefonon – mondja az igazgató –, hogy közölje a szabadlábra helyezésemet. Ezalatt figyelem a börtön zajlását. Máskor mindig a legnagyobb csend van ebben a ~~hatalmas~~ épület *rengetegben*, melynek közepe sínekből és vaslemezekből álló lépcsőház a földszíntől, *illetve a pincétől* a harmadik emeletig. A reggeli és délutáni sétára, a műhelybemenés és az ételosztás időpontjait és zaját kivéve, máskor egy félhangos szó, egy nagyobb koppanás, ajtóbecsapás sincs. Most minden emelet zúg, zajlik: kulcscörgés, zárnyitás, szaladgálás, kiabálás. Ha máskor a folyosón egy ajtót kinyitottak, nem ment tovább az őr és a kísért rab, amíg az ajtót ismét be nem zárják. Most nyitva minden folyosó és lépcsőház ajtaja. Máskor nagyon kellett figyelni, hogy hallható legyen, ha valaki fel, vagy lemegy a lépcsőn, jár a folyosón. Ma a lépcsők *és a folyosók* vaslemezei csak úgy dübörögnek, ~~a folyosók~~ *minden* visszhangozik a szaladgálástól ~~és kiabálástól~~! A szabadulók visszakapják a raktárban őrzött holmijukat. Az elítéltek már dobálják is le magukról a rabdarócot és bakancsot, sietve öltöznek át régi ruhájukba.

~~Elköszönök a fogházigazgatótól~~. Kimegyek az előcsarnokba. Ebből mind ki az udvarra, mind be a börtön belsejébe számtalan, mindig zárt ajtón át visz az út. Ma ~~befelé~~ minden *belső ajtó* tárva-nyitva. A különböző emeletekről, folyosókról, oldalrészekből egymás után jönnek a szabadulók. ~~Nem találják helyüket~~. Egészen még mindig nem mernek örülni. Még nincsenek kinn az utcán. Már pedig csak az a biztos.

[70] A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.
[71] A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.

Egyre többen vagyunk. Egyszerre csak egy hatalmas ember ront be az utcáról az előcsarnokba. Hogy jutott be, senki se tudja. Amint engem meglát, körülöleli a lábamat, csókolja a kezemet s mikor megáll, egy kinyílt bazsarózsa nagyságú magyarszínű kokárdát tűz a kabátom hajtókájára. Csak azután mutatkozik be. Sohasem láttam, nevét sem hallottam. Nem tudom, miért örül nekem annyira. Megérkezik a feleségem is egy fiatal ruszin ügyvéd kíséretében. Látja, hogy már mindent tudok. A fogházigazgató sietve jön. Kér, hogy menjek már, mert telefonon folyton kérdezgeti *Svatek tábornok és Turek főügyész,* hogy miért nem indultam el már haza. Becsületszavára ígéri (márpedig ő súgja itt marad magyarnak), hogy egy órán belül az összes magyar politikai foglyok szabadok lesznek, de annyi idő még annyi idő kell a holmijuk kiadására, hiszen több, mint 150-en szabadulnak. Indulunk a feleségemmel, utánam a már elkészültek. A szabadulók rákezdik énekelni a hosszú udvaron: Fújj a szél, fújja hazafelé fújja. Az utcára nyíló ajtó előtt a börtönőrök […][72] várnak. Elbúcsúzunk. Kint vagyunk. ~~Előttünk~~ Több száz ungvári magyar éljenez (sok gyűlésükön beszéltem, ismernek). Szemben a cseh dandárparancsnokság és hadbíróság ablakain meg-megrezzen a függöny, azok mögött nézik a börtönkapu előtti jelenetet.

Csak integetek az ungváriaknak, beülünk a gépkocsiba, hűtőjén *már* magyar zászlócska. Indulunk haza Munkácsra. Csak azért állunk még meg Ungváron egy percre, hogy megmondjuk: köszönöm eddigi jóságukat, de ne küldjenek több ebédet a börtönbe.

A szabad Munkácson.

Szalad a gépkocsi. Mintha motorjának bugása is valami magyar indulót dúdolna. Nem beszélünk, csak fogjuk egymás kezét a feleségemmel. Egyet gondolunk: talán a mi zaklatott, hányatatott életünk is csendesebb úton fog ezután haladni?!

Észre sem vesszük, hogy ~~már~~ áthaladtunk az öt-dombon, a kanyarokon is túl vagyunk. Már […][73] kimagaslik a vár. (A szabadcsapatosokat már elvitték Illavára). Munkács elővárosán, Oroszvégen megyünk keresztül, aztán a Latorca-hídja. A híd előtt egy csehszlovák rendőr (őslakó, jó ismerős) megállítja a kocsinkat. Örömmel tiszteleg. A rendőrfőnöknek azt a kérését tolmácsolja, hogy kocsink minél lassabban menjen a város Fő utcáján s így minél többen lássák, hogy itthon vagyok. *Mennyivel másabb ez, mint négy és fél évvel ezelőtt.*

[72] Vozáry Aladár törölte, ami teljesen olvashatatlan.
[73] Vozáry Aladár törölte, ami teljesen olvashatatlan.

Benn vagyunk Munkácson. A Fő utca mindkét oldalán tele emberrel. A kocsi magyar zászlócskája feltűnik, ezért jobban megnézik ~~a kocsit és a benne ülőket~~. Megismernek, integetnek, éljeneznek szaladnak felénk. De nem állunk meg, csak visszaintegetünk. Minél előbb otthon szeretnénk lenni. Az utcaajtóban is sokan várnak. Csak egy-két szó, kézszorítás, aztán megyek fel a lakásunkba. Anyósom, kinél okosabb és derűsebb természetű anyós talán nem volt még a világon, szeretettel ölel meg. Állandóan cseng a telefon. A rendőrfőnök kér: menjek fel tárgyalni szeretne velem. Két barátomat *hívom fel* […][74] a városházán, hogy a náluk lévő névsorral feljegyzetteknek azonnal küldjenek meghívót: a Munkácsi Magyar-Őslakó Nemzeti Tanács[75] ma délután félhárom órakor a közgyűlési teremben első nyilvános ülését tartja.

Megyek a rendőrségre. De csak egy-egy lépést tudok tenni, mert minduntalan megállítanak. Úgy látom, hogy hirtelen megháromszorozódott vagy megnégyszereződött jó barátaim s általában a jó magyarok száma.

A házak az üzletek előtt létrák. *Már is* szedik le, festik át a cseh feliratokat. A cégtáblafestők megint jól keresnek, akárcsak 19 évvel ezelőtt.

A hivatalokban nagy munka folyik: ~~a csehek~~ az iratokat rakják ládákba, ~~azokat~~ és a hivatalok berendezéseit viszik el. *A csehek* visznek mindent. Azt is, ami még 1919 előttről maradt itt, mint régi magyar állami tulajdon. Katonai őrség minden hivatal előtt, hogy mindazt aminek árát mi fizettük meg, elvihessék s abban őket senki se akadályozza meg.

Megkezdődött az új nagy átalakulás. Nemcsak az állam […][76] politikai vezetésben. Sok embernek a meggyőződésében is. Új világ, új konjunktúra! ~~A wis die Herren, wellen – ez nemcsak az öreg Weisz elve volt a 19 év alatt, mások is így gondolkodtak. És most is.~~

Most tudom meg ~~hogy~~ miért nem lettem túsz, hogy miért küldtek olyan sürgősen haza az ungvári börtönből. Ma reggel a posta előtti cseh katonai őrség megtámadott, megvert, a földre lökött le két magyar asszonyt, mert azokon magyar nemzetiszínű kokárda volt. Azt hitték, hogy a bécsi döntés után már lehet azt viselni. A nyugdíjasok tömege éppen a posta előtt volt, várva a havi illetmény kifizetését. ~~A történtek híre igen gyorsan terjedt el~~. A város felriadt. Ökölbe szorultak a magyar kezek. Sokan a posta felé siettek. A hős cseh őrség telefonon kért segítséget a kaszárnyákból. Két fegyveres katonával telt tehergépkocsi rohan, majd két óriástank és két páncéltörő siet a posta felé. A cseh tiszt mikor meghallja a történteket, leváltatja a vitézkedett őrséget, elszedeti ~~tőlük~~ a fegyvereket.

[74] Vozáry Aladár törölte, ami teljesen olvashatatlan.
[75] Munkácsi Nemzeti Tanács, amely a katonai közigazgatás kezdetéig vezeti a város működését.
[76] Vozáry Aladár törölte, ami teljesen olvashatatlan.

Szuronyos katonákkal ~~által~~ kísérteti el azokat. A felzúdult magyarokat szép szóval kéri, hogy oszoljanak szét, menjenek haza. Csak nagy nehezen ül el az izgalom. A rendőrség és a katonaság között tanácskozás folyik. […][77] Közhírré teszik, hogy a magyar nemzetiszínek viselése, a magyar zászlók kitűzése egyenlőre tilos, de ígérik, hogy a cseh katonaság a legszigorúbb fegyelmet fogja tartani és fegyelmezett magatartásra kérik a magyar lakosságot is. Azt határozták *és hirdették ki* hogy engem azonnal hazakérnek Ungvárról, átadják nekem a várost, hogy rend és nyugalom legyen.

A rendőrfőnök, mikor felkeresem aziránt érdeklődik, hogy miként kívánom átvenni a város vezetését. Tájékoztatom a Nemzeti Tanács összehívásáról. A rendőrfőnök szeretné, ha neki arra nem kellene feljönni a városházára, de egy félig ruszin, félig magyar rendőrtisztjét kiküldi annak bejelentésére, hogy a város átvétele a rendőrség tudomásulvételével történik. Én viszont arra kérem a rendőrfőnököt: értesítse a katonai állomásparancsnokságot, hogy a várost mi átvesszük, ezt ~~vegyék tudomásul~~ adják tudtul a polgármesterüknek is ~~hogy~~ ezután felesleges feljönnie a városházára (szerencsétlent elfelejtik értesíteni s éppen a Nemzeti Tanács ülésének befejezése után jön fel s megy szobájába, ott azonban minket talál és maga is belátja, hogy sietnie kell a távozással). Kérem a rendőrfőnököt, hogy a magyaroktól beszedett vadászfegyvereket és revolvereket adja át a Nemzeti Tanács elnökségének további megőrzésre. A rendőrfőnök minden kérésnek ~~hiánytalanul~~ eleget tesz.

Ünneplőbe öltözve ülnek a padszékben a Nemzeti Tanács tagjai.[78] A ~~munkácsi~~ magyarság-őslakosság színe-java, felekezetre, nemzetiségre, foglalkozásra, *osztályra* való tekintet nélkül. A karzat tele a városháza tisztviselőivel.

Három óra előtt egy pár perccel dr. Freid Sándor választott magyar őslakó polgármester, Tonhaizer Ferenc ker. szoc. párti titkár, dr. Simon Menyhért újságíró, Szabó László városi jegyző és én felmegyünk az emelvény nagy, zöldposztós asztalához. Az egész terem feláll. Wald Leó Árpád tanár szép baritonján elkezdi a Himnuszt. ~~Mindenki~~ Énekli az is, akinek nincs hangja. Mert ezt most nem lehet nem énekelni.

Az énekima után állva maradok. ~~Tudom, hogy~~ És mindenki ~~üljön le. De továbbra is mindenki~~ áll ~~marad~~ a gyűlés végéig.

A mi szavunk is hálát ad az Istennek, hogy megadta városunknak és nekünk ezt a napot. ~~Bejelentem, hogy~~ Átvesszük a város vezetését. Ez azonban nemcsak nagy

[77] Vozáry Aladár törölte, ami teljesen olvashatatlan.

[78] A munkácsi Nemzeti Tanács pontos létszámát nem ismerjük. Biztosan tudjuk viszont, hogy a következő személyek a Nemzeti Tanács tagjai voltak: Vozáry Aladár, Freid Sándor, Toronszky Endre, Demkó Mihály, Tonhaizer Ferenc, Wald Leó Árpád, Simon Menyhért, Ferenczy János, Papp Lajos, Engelbrecht István, Mandák Sándor, Szabó László, Kondracsin András, Szondi János, Szim Lajos, Simonyi Iván.

örömet, hanem nagy felelősséget is jelent. A mi […][79] munkánktól függ nagymértékben Munkács békéje november 10-ig, mert a rendőrfőnök azt közölte velem, hogy Munkácsra csak november 10-én fognak bevonulni a magyar csapatok. ~~Tehát~~ Egy teljes hétig nekünk kell biztosítani a nyugalmat és rendet. […][80] ~~Javaslom~~ A város vezetését bízzák egy négytagú szűkebb tanácsra. Javaslom: kik vegyék át az egyes hivatalokat, intézményeket a csehektől, lehetőleg minden hivatal élére, ha még él s közöttünk van, ismét a régi vezetőt állítsák. Minden eddigi hivatalfőnökkel meg kell kísérelni a megegyezést arra nézve, hogy a hivatalok berendezését, felszerelését itt hagyják vagy legalábbis megosszák. Ez teljes mértékben sikerül a betegsegélyezőnél, még a pénzkészletre is, másutt csak kisebb mértékben, vannak helyek, ahol sehogy. Aztán meg a lopásra is kitűnő alkalom nyílik: nyoma vész több írógépnek, lámpának, széknek, asztalnak, a posta fáját az eddig magát nagy csehszlováknak való fiatal postatiszt viszi el, ki később, mint magyar tartalékos tiszt a „K" osztálynak[81] hírhedt tagja lesz. A nemzetőrség parancsnoki *tisztségre engemet neveznek ki,* mellém Szabó Lászlót. Szim Lajost a katonaságtól most hazatért Ecsedy Antalt küldik ki ~~helyettesként~~.

Első határozatunk: hódoló távirattal járulunk Magyarország kormányzójához, ~~mély tisztelettel~~ jelentjük, hogy az ősi Munkács az elmúlt két évtized alatti magatartása miatt nyugodt lelkiismerettel ~~s boldogan~~ várja a parancsszót, hogy a honvédek előtt megnyissa kapuját és szívét! Üdvözlő táviratot intézünk a magyar Képviselőház elnökségéhez: a honfoglaló Árpádnak az új hazában első állomáshelyén épült város kimondhatatlan örömmel tér vissza a magyar állami életbe! Távirattal köszöntjük mindazokat, akiknek munkája része e nap eljöttében. (A sürgönyöket a posta távíró s távbeszélő osztályának magyar vezetője maga továbbítja azonnal Budapestre, pedig még ~~inkább~~ Csehszlovákiában voltunk, ~~mint~~ Magyarországban).

Az elnöki tanács tagjaiul dr. Freid Sándort, dr. Simon Menyhértet, Tonhaizer Ferencet s engem választanak meg. Ennek ~~és a Nemzetőrség vezetőjének továbbra~~ élére is engem jelölnek.

A Hazádnak rendületlenül… fejezi be az ismét magyar Munkács vezetésének első ülését.

Az elnökség megbeszéli a további teendőket. Általános szesztilalmat rendelt el. A korcsmárost, aki szeszesitalt árusít, azonnal le kell tartóztatni, az utcán járó részeget is. Az üzletek – az élelmiszer és borbélyüzletek, valamint gyógyszertárakat kivéve – nyitva

[79] Vozáry Aladár törölte, ami teljesen olvashatatlan.
[80] Vozáry Aladár kiegészítette egy mondattal, ami teljesen olvashatatlan.
[81] Kémelhárító osztály.

tartása: reggel 9-től délután 14 óráig, a bankok délelőtt 10 órától déli 12 óráig tarthatnak nyitva, a váltó nincs, a közvilágítás a szokottnál erősebb legyen az éjjeli órákban, éjjel 23 óra után reggel fél hat óráig csak a Nemzetőrség karszalagos tagjai *orvosok* járhatnak az utcán. Mindez másnap reggel falragaszokon magyar és ruszin nyelven közlendő a lakossággal.

Még tanácskozunk, mikor bejelentés és kopogás nélkül berobban hozzánk Vaclav Novy csehszlovák alezredes, Munkács állomásparancsnoka. A világháború előtt kovácslegény volt valahol Olomoucz (Olmütz) környékén. Szibériában a cseh légióban lett alezredes. 40 éves, de 45 szolgálati éve van. Modora maradt ~~végig~~ a békebeli. Nagy barátja az alkoholnak, ~~főként ha rumszaga van~~. Úgy látszik, mostanában aggodalmaskodva katonai karrierje miatt és nemzeti bújában, sokat társalog a rumos üveggel. Ordítva kezdi. De intésemre senki sem szól hozzá, ~~közülünk~~ egy szót sem. Tovább beszélgetünk egymás között, mintha ott se lenne. Észreveszi magát, csendben lesz. Megkérdezi, hogy ki a vezető. Aztán hozzám jön és bemutatkozik. *Pedig már egyszer bemutatkozott 1933 márciusában* akkor ~~már~~ én is felállok s üdvözlöm. Most már németül is beszél. Azt szeretné megtudni, hogy milyen intézkedéseket teszünk a rend biztosítására. Elmondom neki. Ígéri, hogy a katonaság körében a legszigorúbb fegyelmet és rendet fogja tartani. (Meg is tartja a szavát). Mikor távozik, hangja és modora már teljesen akceptábilis.

Nagy nap volt a tegnapi és a mai. *Számunkra, városunkra* történelmi jelentőségű. ~~Az első az egész Magyarország, abban ami városunk, a másik Munkács életében.~~

Ilyen napot ritkán él meg egy-egy emberöltő. *De* nem csak nagy, ~~de~~ *hanem* nehéz napok is voltak ezek. ~~De éppen ezért imádkoztunk~~. Aki itt élte át ezeket ~~a napokat~~, soha sem fogja elfelejteni.

A kétfarkú cseh oroszlán *kihátrál* ~~készülődik kifelé~~ Árpád, Szilágyi Erzsébet, Zrínyi Ilona, II. Rákóczi Ferenc, Munkácsy Mihály városából. Már száll a két angyal: hozzák vissza a Szent-koronás magyar címert.

Munkács, 1938. november 4–5.

A nagy készülődés.

De hirtelen más lett itt a világ! A „nadzar", a ma-utca, a moja poklana! (Cseh köszöntések) már sehol sem halhatók.

A csehek gyorsan mennek. Gyorsabban, mint jöttek. Pedig annak idején nagyon siettek ide.

Éjjel-nappal szünet nélkül dübörögnek-rohannak a tehergépkocsik, súlyosan megrakva. A bútorszállító stráfszekeresek sokat keresnek. Cseh felírást, cseh nyelvű cégtáblát már nem lehet kitenni a városban. Egymás után jönnek a csehországi gyárak, nagycégek megbízottai, fiókjaikkal elszámolást csinálnak, viszik a pénzt, viszik a ki nem fizetett bizományi árut. A cseh posta az őslakó nyugdíjasok novemberi járandóságát már nem fizeti ki. A városházán megállás nélkül folyik a munka. Ezer a tennivalója, a kérdések ezrével kell felelnie ~~az új~~ magyar városvezetésnek. Mindenki minden ügyben s minden kérdésével *oda* fordul.

[…][82] Jönnek előbb kevesen, majd egyre többen magyarságukat hirdetni, magyarságuk miatti szenvedésükről panaszkodni azok ~~olyanok~~, kik a két évtized alatt ~~nem érezték magyarságuk terhét, kik a csehszlovák alatt hangosan~~ megszólalni is alig mertek magyarul. Jönnek a „teper ruszin"-ok. Jönnek hölgyek, kiknek férjük állása, vagy fiúk cseh katonatisztsége miatt kellemetlen volt, ha az utcán magyarul köszönt nekik valaki. Jönnek a magyar-őslakó származású cseh feleségek, kérdezik: itt maradjanak-e vagy menjenek férjükkel? Mi lesz velük ha itt maradnak? Ugyan ki tudna ezekre a kérdésekre kielégítően válaszolni? Jön egy sok leánygyermekes magyar anya, tanácsot kér: az egyik lányának udvarolt egy cseh vasúti tiszt, az udvarlásnak következményei vannak s most nem tudják, mit csináljanak. A cseh vasúti tiszt már elment, de búcsú nélkül. Jönnek az igények is. Jó állást magas tisztséget, jövedelmező koncessziót kérnek *máris sokan* maguknak, mert az jár nekik – mondják – nagy magyar érdemeik alapján, melyekről senki sem tud semmit.

Jönnek egymás után a ruszin falvak kiküldöttjei. Vegyünk fel velük jegyzőkönyvet, készítsünk nekik sürgönyt Mussolinihez, Hitlerhez – kérik – mert ők is Magyarországhoz akarnak tartozni. Ott kell nekik is lenni, ahová a Tisza, Latorca és az Ung folyik.[83] Az egyik ruszin küldöttség tagjai azt mondják: ők az emberek is oda akarnak menni, ahová a marhájuk fog járni! Azért beszélnek így, mert legelőjük ~~már~~ a *trianoni* Magyarország most bővülő területére esik. Minden küldöttségnél ott a falu pecsétnyomója, ráütik a sürgönyblankettára: hadd lássa *aki kapja a sürgönyt* ~~mindenki~~, hogy hivatalosan megy a kérés.

Jönnek *a szórvány vidékről*[84] a meg nem fertőzött becsületes magyar és ruszin tisztviselők, mert nem akarnak az új határon kívül lenni. Kérve kérjük őket, ne hagyják ott

[82] Vozáry Aladár kiegészítette egy mondattal, ami teljesen olvashatatlan.
[83] A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.
[84] Podkarpatszka Rusz hegyvidéki területéről.

helyüket, hiszen reméljük nem sokáig kell elszakítva lenniük, az új határ a réginél is lehetetlenebb.

Jönnek a *még inkább* csak körvonalazódott új határ környékén lévő községek lakói. Hogy is hihetnék el, hogy Csongor, Rákos, Kajdanó el legyen vágva Munkácstól, s ne Magyarországon legyenek velünk együtt ők is. Mit tudunk ezeknek mondani?

Jönnek Szolyváról, Bilkéről, Dolháról, Szerednyéről és sok más helyről a most még jobban elárvuló jó magyarok szerencsés és boldog munkácsi testvéreiktől búcsút venni. Örömükben üröm, boldogságukban fájdalom az ő sorsuk! Mi lesz Técsővel és Viskkel? Ezekkel az oly kitűnő magyar nagyközségekkel?

Ötödikén szombaton délelőtt a három Somrádi – kasszafúró testvér keres fel a városházán. Megköszönik a szabadulásukat s megígérik, hogy magyar területen nem fognak „dolgozni". Aztán jönnek rémhírek *is,* hogy még ez lesz, meg az lesz, mielőtt kimennek a csehek. Hogy szabadrablás lesz, hogy az ukránok és kommunisták elkeseredett dühükben egypár jó magyaron bosszút fognak állani. Az ostoba hírekből semmi sem válik valóra.

A nemzetőrség fegyelmezetten és pontosan, katonásan és keményen tartja a szolgálatot. Istennek hála ezek a rettenetesen izgalmas és új várakozásokkal telt napok baj nélkül múlnak el Munkácson. Másutt bizony napirenden voltak az összeütközések magyarok és csehek között. Vér is folyt, halott is volt, magyar ember vére, magyar vér folyt.

Kassa és a többi felszabaduló városok tele magyar nemzetiszínű lobogóval. Munkácson egy sincs, nem engedi *a cseh katonai parancsnokság*, annál szebbnek fogjuk látni november 10-én. Az üzletekben a magyar zászló színeit sem együtt, sem külön már semmiféle anyagból nem lehet kapni. De Masaryk és Benes képét sem lehet már látni sehol. Nyolcadikán reggel Ungváron a Masaryk szobor nyakában vastag madzagon egy tábla csüngött a következő felirattal: „Ne hagyjatok itt! Vigyetek engemet is magatokkal!" Délután aztán ledöntik, majd tehergépkocsira rakják a bronzszobrot és el is viszik a „president osvoboditel"-t, a felszabadító elnököt.

November 8-án, este.

Mukaceve már hatodik napja Munkács, de *katonailag még Mukaceve* Vaclav Novy alezredes ~~még~~ a mukacevei posadkove velitelstvi (állomásparancsnokság) vezetője mindennap feljön a városházára. Mindig nagyon hangosan kezdi: lövetni fog, túszokat

szedet, géppuskázni fogja az ablakokat, ágyúztatni fogja a várost, ha kinevetik, megsértik, megbántják a költözködő és kivonuló cseheke. S még inkább jaj ha akadályozzák a kivonulást! Magyarázzuk neki, igyekszünk megértetni vele: senki egyetlen csehet sem akar itt tartani. Mi már nagyon régóta várjuk, hogy menjenek minél előbb! Nagyokat nyel, mikor ezt hallja. Egy időre megnyugszik.. Harmadnapja zuhog az eső. De azért hosszú sorokban állandóan mennek a betakaratlan holmikkal telt szekerek Szolyva felé. Több mint kétezer cseh hagyja el Munkácsot. Polgári cseh már nem is igen van a városban. Csak a rendőrlegénység egy része tart állandó készenlétet. Rendeleteinket mindenki pontosan megtartja. Vaclav Novy podplukovnik[85] is elismeri, hogy a magyarok tudnak rendet tartani. Mindjárt negyedikén délelőtt be […][86] is kísértettünk a rendőrségi fogdába egy korcsmárost és egy részeget, pedig mindkettő jó magyar volt. Vaclav Novy pedig megbilincselve kísérte végig a Fő utcán a két cseh katonát, akik mukacevei emlékként órát akartak lopni. Az alezredes megmutatta, ő is állja a szavát.

A közkedvelt Csillag étterem Munkácson (OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár)

[85] Alezredes.
[86] Vozáry Aladár törölte, ami teljesen olvashatatlan.

Az utolsó 24 óra.

Ital nélkül is mámorosak vagyunk mindnyájan. ~~Pedig~~ Alkoholos itallal még magánházaknál sem kínálnak senkit. A feketekávé a Csillagban azonban nagyobb mértékben fogy, mint valaha, kitűnő mestere (Hajdú Józska) *nagy lelkesedésében* talán a rendesnél is többet csinál.

Nagyjából tudjuk az új határokat.[87] Ezért Podheringből[88] behozattunk több vagon sört, mert az – legalábbis egyenlőre – Csehszlovákia marad november 10-e után is. Polenai és Margit *gyógy*vizet is több ezer üveggel raktároztattunk el a városban. Sok száz öl tűzifát hozatunk be. Behordatjuk a város most letarolt erdőrészeinek minden fáját. Figyelmeztetjük a határon túlra eső munkácsi szőlő tulajdonosait, hogy bort, gyümölcsöt hozzanak be annyit, amennyit csak lehet. ~~Figyelmünknek sok mindenre ki kellett terjednie. Viszont~~ A Csehszlovákiában maradt falvak összevásárolnak a városban mindent, amire szükségük lehet.

Újság napok óta nem jön sehonnan sem. A nagy és értékes múltú Prágai Magyar Hírlap már Budapesten van, onnan fog jönni a visszatért területekre mint, Felvidéki Magyar Hírlap.

~~Minden hírünk légből kapott vagyis rádión jön.~~

Az utcasarkokon mindenütt cseh géppuska. Időnként nagy zörgéssel egy-egy tank is bejárja a várost. Vajon mi szükség van erre?

November 9-én, este.

Mindennel elkészültünk, hogy méltóképpen ~~ünnepelhessük~~ *fogadhassuk* szabadulásunk óráját. A városháza előtt állnak a zászlóárbocok. A Rákóczy-kastély udvarán is – ott fogjuk elszállásolni a bevonuló honvédek parancsnokát és a katonai közigazgatás vezetőjét. Készen állnak a Fő utca közepén a terméskőből épített magas kandeláberek[89] ~~hogy~~ 10-én este kigyúl~~jon~~ a kőolaj tüze bennük. A vár kulcsait már átvette megbízottunk: Féhn György kőműves-építészvállalkozó, viszik fel a gyertyák százait, ~~hanem ezreit~~ fényük a vár minden magasban lévő ablakából messze világít majd. Óriás máglya a Nagyhegy tetején, a tűzoltóőrség több hordó kőolajjal fogja leönteni ~~hogy holnap este tüze~~, hogy

[87] Két nap múlva azt is közölték a lapok, hogy Munkács városát november 10-én veszi át a magyar katonai közigazgatás. Örömmámorban a felszabadult Munkács és Ungvár. *Kárpáti Magyar Hírlap,* 1938. november 6., 1–2.

[88] Podhering a korban Munkács külvárosi része volt.

[89] Világítóoszlopok.

hirdessék az új határon túl *a megkezdődöttet* ~~messze átvilágítson~~. Háromszoros „Vigyázz!", kürtszó adja meg a jelt a tüzek meggyújtására a vártól a Nagyhegy tetejéig. Elkészült a városháza előtt az erkélyig érő emelvény, melyről a város papjai, szónokai fogják üdvözölni a honvédeket s azok parancsnokát. Bíbor-bársony tokjában a városháza aranykulcsa, zöld bársony tokban ezüst kulcsa, az elsőt Magyarország kormányzójának fogja átadni dr. Freid Sándor a városnak a csehek alatt is magyar polgármestere. A városháza előtti egész kert gerendákkal magasabbra ~~van~~ emelve, deszkával borítva, hogy a legjobb munkácsi magyarok, ~~nők és férfiak egyaránt~~ onnan nézzék-lássák a bevonulást. A városháza előtt a Rákóczi és Fő utca odatorkolló részén reflektorok, nagyobb fényű villanyégők. Kapcsolásra és szólásra készen vannak a mikrofonok és megafonok.

És minden házban *elkészültek* ~~készen vannak~~ a zászlók, *kivasalva* a nők magyar ruhája, minden ház tele virággal, hogy legyen mit szórni a bevonulók útjára. ~~És készen áll~~ A Beregszász felé vezető városi út végén a hatalmas diadalkapu, felírása: „Honvédek, Isten hozott, előre Vereckéig!"[90] (Egyenlőre a csehek vonulnak alatta Beregszász felől vissza).

Még most sem tudjuk, hogy holnap, csütörtökön délelőtt, vagy délután mikor hány órakor jönnek a magyarok!

Vaclav Novy alezredes mindmáig várta, hogy csoda történik s a cseheknek nem kell elmenni Munkácsról. ~~De nem jött a csoda~~. *(Mi is hiába vártuk a csodát 19 évvel ezelőtt.)* Délután az utolsó éjszaka s a holnap délelőtt rendjét beszéljük meg vele. Már egészen jól kijövünk egymással.

Harangozni nyolcadikán déltől ~~s magyar lobogót kitűzni~~ a cseh csapatok teljes kivonulásáig nem szabad.

Egészen üres a vasútállomás. Nincs egy mozdony, egy személy vagy teherszerelvényre elég kocsi és vagon. Még a fűtőház szerszámait is elvitték. Csak a távbeszélő, távíró készülékek és vezetékek, a váltókezelő házak érintetlenek. A volt hivataloknak legalább fele teljesen üres. Csak a tisztességes vagy nagyon beijedt cseh hivatalfőnökkel lehetett egyezséget kötni, hogy itt hagyják azt, ami a szabaduló területet illeti meg. A kórházigazgató a Röntgen-lámpákat is kiszerelteti és elviteti, ugyan hol fog azokkal dolgozni a Verhovinán? De azért a munkácsi kórház mégis jobban járt, mint a beregszászi, mert Munkácson mégiscsak maradtak ágyak, lepedők *s más* berendezkedési és felszerelési tárgyak, a beregszászi kórházból hírhedt benespárti gondnok: Emanuel

[90] A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva. A Magyar Királyi Honvédséggel bevonuló budapesti sajtó szerint felállítottak még egy diadalkaput is, amelyen a következő felírat szerepelt: „*Szeretettel köszönt Rákóczi városa! Magyar testvér, Isten hozott!*" Munkács mámoros felszabadulási ünnepéről futár vitte Horthy Miklós kormányzóhoz a város aranykulcsát. *Pesti Hírlap,* 1938. november 11., 4.

Truhlár a falakból még a villanykapcsolókat és vízcsapokat is kiszereltette és elvitette. Csak véletlenül maradtak ott a WC-k vízhúzójának lánca és fogantjuk. *Azokról* ~~leszereléséről~~ úgy látszik elfelejtkezett.

A távbeszélő már napok óta szünetel a helyi forgalomban is. Csak a városparancsnokságnak a még ki nem ürített kaszárnyáknak, a városházának és lakosságnak van ~~távbeszélő~~ összeköttetése a postával és a felsorolt állomásokkal. Minden más készüléket összeszedtek, ~~elvittek~~. A posta néz ki az összes hivatalok közül a legrémesebben. Az itt hagyott távírókészülékek hegyén-hátán összedobálva, az automata telefon berendezésének minden könnyebben kimozdítható része hiányzik. A vezetékek az állványokon és a falban összeszaggatva. A levelek garmadájának hamuja a kályhában s azok ajtaja előtt. Összetépett papírhegyek. Többnapos piszok minden szobában. Az egyiknek ~~szoba~~ sarkában a szemétre állítva díszes rámában Eduárd Benes dr. fényképe. Sic transit gloria mundi.[91]

Nem sokkal dél előtt a Somrádi-triumvirátus jelentkezik nálam. Sugárzik az arcuk. Mindegyiknél tömött irattáska. Azt kérdezik, nincs-e a városnak pénzre szüksége, mert tudnának ~~vagy~~ 150 ezer vagy 200 ezer cseh koronát is kölcsönadni. „Honnan van annyi pénzetek?" – kérdeztem. „Alázatos tisztelettel jelentjük (katonák voltak a kisvilágháborúban, tudják a tisztességet) megfúrtuk Szolyván a cseh brigádparancsnokság kaszáját. Ott találtuk ezt a kis pénzt!" A városnak nincs szüksége a pénzetekre (pedig de jó helye lett volna a beváltásra – mondják Somrádiék). ~~de ti kaptok egy jó ebédet a Csillagban aztán~~ Menjetek tovább innen. Köszönjük szépen *még egyszer a szabadulást és csak azt akarjuk mondani, hogy* ~~nem fogadjuk el az ebédet, van itt pénzünk, aztán meg~~ ezt a szolyvai kasszafúrást „hazafiságból" cselekedtük – válaszolják. Erdélyben fogunk dolgozni, míg az is vissza nem kerül Magyarországhoz! (Úgy hallottam Romániában sóbánya lett aztán a szálláshelyük, mert Gyulafehérváron egy katonai pénztár nem hivatalos felnyitásakor meglepték őket).

Újabb rémhírek jönnek. Ijesztgetik ~~vele~~ velük Vaclav Novyt, ijesztgetnek azzal bennünket. Egy Beregszász felől visszavonuló cseh csapat parancsnoka mindenáron túszokat akar szedni. Csak úgy hajlandó ettől a szándéktól elállni, ha garanciát vállalunk, hogy kivonuló csapatát senki sem fogja magyar részről bántani. Bár biztosak vagyunk abban, hogy zavartalan lesz távozásuk, garanciát még ígéret formájában sem adhatunk.

~~Már~~ A késő délutáni órákban hazamegyek, hogy pihent legyek a holnapi nagy napra, hogy hangom kitisztuljon. Szeretnék korán lefeküdni, mert éjfél után két órától

[91] Így múlik el a világ dicsősége.

a városházán én leszek szolgálatban. De fél kilenckor az előszobából beszélgetést hallok. Vaclav Novy alezredes keres nemzetőrségünk segédtisztje kíséretében. Arról akar meggyőződni, hogy valóban otthon vagyok és lefeküdtem-e, mert ő azt a hírt kapta, hogy én embereimmel el akarom őt fogni ~~és itt tartani~~. Rettenetes dühös leszek. Vaclav Novy hallja kiabáló hangomat. Már nem jön be a szobámba, elhiszi anélkül, hogy látna, hogy otthon vagyok s nem akarom megtartani munkácsi lakosnak.

Az utolsó éjszaka ez, amikor még csehek vannak Munkácson. Alig hiszem, hogy aludnának ~~ezen az éjszakán!.~~

Munkács visszatér!

~~Jönnek, itt vannak!~~

Munkács, 1938. november 10-ének késő éjjelén,

november 11-ének ~~kora~~ hajnalán.[92]

Hajnali két óra sincs, máris a városházán vagyok. Eddig zavartalanul telt el az éjszaka. ~~Közeledik a mi napunk, hajnalának pirkadata~~.

Ma este már nem nekünk kell őrséget tartani. Ma *éjjel* – Isten engedelmével – már a magyar rendőrök fognak vigyázni az új életre ébredő Munkácsra. Rend az biztos, hogy lesz. De csend és alvás aligha ezen a mámoros éjszakán.

A városházán semmi dolgom. *Így ott* folytatom a naplóm írását. Vaclav Novy alezredes is fenn van. A kávéházba hív beszélgetni. A Csillag egész éjjel nyitva, hogy kávét, teát, ennivalót kaphassanak a kivonulók.

Hajnali négykor ~~a kivonulók útvonala mentén~~ minden nagyobb utcatorkolatnál már nemcsak géppuska, hanem tank is áll készenlétben.[93]

Polgárnak ma reggel nyolc órától ~~már~~ nem szabad kimennie az utcára. Az utcaajtók tárva tartandók. Az utcára néző ablakok is. Az ablakoknál sem állhat és nem nézhet ki senki, mikor a cseh hátvédek kivonulnak. Ez a cseh katonaság utolsó rendelkezése.[94] Így is jó! Ezt már ki lehet bírni!

~~Jön Vaclav Novy alezredes elbúcsúzni. Azt mondja, nagyon tetszett neki, ahogy a rend érdekében dolgoztunk~~.

[92] Vozáry Aladár itt eltévesztette a keltezést és tizedikét írt kilencedike helyett. Azért nem lehetnek 1938. november 10-én este ezek az események, mert a Magyar Királyi Honvédség 10-én délután vonult be a városba. Szintén tévesen van feltüntetve a november tizenegyedike is, ami helyet tizedike a helyes.
[93] A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.
[94] A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.

Reggel hét órakor cseh vezérkari tisztek keresnek. ~~Közlik, hogy~~ Délután három óra tájban fogják csapataik teljes mértékben és véglegesen elhagyni Munkácsot s csak azután két órával később jöhet a magyar katonaság. Ők is elköszönnek. ~~Azt mondják, hogy többet már nem is fogunk találkozni~~. A magyarokkal még mindig semmi összeköttetésünk. Reggel nyolc órakor véget ér a szolgálatom. ~~Hazamegyek~~. A város *teljesen* ~~már~~ üres és csendes. Mintha nem csak a csehek mentek volna el, hanem minden más lakója is *láthatatlanná vált volna.* Az utcasarkokon tompított hangon beszélnek a cseh géppuskások és tankosok. De ők is inkább hallgatnak.

A házakon belül ~~azonban~~ zsongás. Készülődés. Kikészítik a felveendő ruhákat. A magyar zászló közvetlenül az ajtó mellett, hogy ~~ha~~ majd ~~lehet,~~ azonnal lehessen kitűzni. Ma ebéd kevés készül Munkácson. De estére minél jobb a vacsora.

Megint lassan, nagyon lassan jár az óra mutatója. Mindenki siettetni szeretné. A közel húsz éven át türelmesebben várták az idő futását, mint ma.

Még egyszer átgondolom a Magyarországhoz, a bevonuló honvédekhez, azok parancsnokához szóló köszöntő szavaimat. De vajon lesz-e erőm azok elmondására.

Átöltözöm. Kismagyar ruhámat *veszem fel*, melyet a csehek alatt is viseltem minden magyar ünnepélyen. Most már feltűzhettem arra a kisvilágháborús kitüntetésemet is, melyeket eddig rámáskeretben, üveg alatt tartottam a szobám falán. (Soha ez ellen nem emeltek kifogást a házkutatást tartó cseh rendőrök és csendőrök).

Gyönyörű idő van. Ragyogóan süt a nap. *Szinte* meleg van. Pedig november 10. napját mutatja a naptár. Sürgősen hívatnak a városházára. A cseh vezérkari tisztek várnak rám. ~~Tájékoztatnak arról, hogy~~ A reggel mondott időpontnál előbb vonulnak ki. *Soha ennél rosszabb hír!*

~~Gyorsan~~ Üzenetet küldök a templomok harangozóihoz: déli 12 órára legyenek a toronyban![95] Ha a háromszoros magyar ~~vigyázz~~, kürtjelzést hallják, kezdjenek el harangozni, ~~de~~ minden haranggal. ~~Nemzetőrök mennek a cigány utcába~~. A cigányzenészek hegedűjükkel, klarinétjükkel, kisbőgőjükkel *gyülekeznek* ~~mind azonnal jöjjenek~~ a nemeztőrök kíséretében a városháza *udvarár.*[96]

Déli fél egykor kezdenek Beregszász felől kezdenek érkezni és mennek át a városon tovább Szolyva, Oroszvég felé a visszavonult cseh csapatok *hátvédjei.* Jönnek és mennek gyalog, kerékpáron, gépkerékpáron a cseh rendőrök. Egyik-másik beszalad volt lakásába, hogy megnézze, nem tudna-e még magával vinni valamit. ~~Megy a cseh~~

[95] A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.
[96] A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.

~~rendőrlegénység parancsnoka, a hírhedt rendőrtiszt is az utolsók között, mint ember is az utolsók sorából való volt.~~

Az ablakok zárva. *A függönyök lehúzva* mögöttük látszatra senki sem sincs. De ~~az oldalfüggönyök~~ gyakran meg-megrezzenek. Még a komolyak, az öregek, se tudják megállni, hogy legalább egy pillanatát ne lássák a csehek kivonulásának.

Egy óra után jelentik, hogy az utolsó cseh zászlóalj is nemsokára elhalad a városháza előtt s ezzel befejeződik a kivonulás.[97] (Ennek jelenlétét egy ~~másik~~ *előző* fejezetben írom le).

Elmegy az utolsó század. Elmennek a vezérkari tisztek, parlamenterek jelzésű gépkocsija. Eldübörög előttünk a két óriási cseh tank is, hátrálva mennek: ágyúik visszafelé néznek, az ágyuk mellett készenlétben a kezelő legénység. A kivonulók után bizonyos távolságban kerékpáros nemzetőrök. A városban még mindig dermedt csend uralkodik!

Itt vannak.

Déli 13 óra 56 perc!

Egymásután száguldanak vissza a városháza elé kerékpárosaink. Hozzák a jelentést: ~~az utolsó~~ cseh csapat ~~is~~ áthaladt a határvonalon. (Igaz, hogy nem kellett messze menniük, az egyik „határvonal" a Verecke felé vezető főútvonalon, a város kellős közepétől egy kilométer távolságra sincs, a megint Kossuth – eddig Duchnovits utca végén!)

A bevonuló magyar csapatok fogadása Munkácson, 1938. november 10.
(Baranyi András magángyűjteménye)[98]

[97] A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.

A város vezetősége, a nemzetőrség felsorakozik a városháza előtt. Udvarából kihozzák a hatalmas *régi 20 éven át őrzött városi magyar* nemzetszínű lobogót. Vezényszóra felröppen a középső, a legmagasabb árboc tetejére.

Elhangzik *a kürtök szava:* a háromszoros *magyar* „Vigyázz!" Megkondul, zeng hosszasan minden torony minden harangja.[99]

A harangszók az Isten áldd meg-et harsogják.[100]

~~Elhallgatnak.~~ Utána nekiindul a ~~Fő utcának~~ 75 cigányzenész a Rákóczi indulóval, a Fel, fel vitézekkel…-kel járják be a várost.[101]

A városháza homlokzatáról gyorsan lekerült a „Magistat Meste Mukaceve", helyére ~~a Felszabadult Munkács~~ *visszatér Munkács* tábla a város címerével.[102]

Percek, nem pillanatok alatt zászló minden házon. És kint az utcán mindenki. Csak a csecsemők, betegek, bénák maradtak otthon s azok, kiknek okuk van arra, hogy ma ne lássák őket. Hömpölyög a tömeg a városháza felé. Ott akar lenni mindenki, abban a sokszor megálmodott pillanatban, mikor már nem csak „jönnek" hanem itt is vannak! Zsúfolva a Fő tér, a Rákóczi utca, a Zrínyi utca mindkét oldala. A nők kezében kosár virággal. Már az emelvény is tele. A zárdaiskola kis növendékei mind magyar ruhában a városháza erkélyén.

Jön palástban a református püspök. Oltár előtti ruhában a római katolikus és görögkatolikus lekész. Előállnak a gépkocsik, melyek őket ~~lelkészeket~~ és Munkács vezetőit viszik a város Alföld felé nyíló ~~sík oldalon lévő~~ határába, az érkezők elé. De mielőtt megindulhatnánk, Beregszász felől befut egy gépkocsi. Már nem cseh, magyar jelzésű. Magyar tiszt száll ki belőle: vitéz Zirczy József, csendőr alezredes, aki embernek és katonának egyaránt kiváló. Nem tudott várni. Szaladt előre. Sietett, hogy szemével mielőbb bejárhassa a régóta már csak gondolatban látott vidéket.

Aztán jönnek a sisakos magyar rendőrök. Már kordont is vonnak. Rögtön kezükbe veszik a rendtartását. Jönnek a lisztes és cukorzsákokkal telt tehergépkocsik: a Magyar a Magyarért akció küldi. Jönnek *az* egyes hivatalok *és azok* új emberei. A postán már három órakor a *visszatért* ~~Felszabadult~~ Munkács tölgyfakoszorús bélyegzőt használják a cseh

---

98 Itt szeretnék köszönetet mondani a „*Kárpátalja régi és új képeken*" facebook-csoport vezetőinek, Kaszás Zoltánnak és Fábián Denisszának. Az általuk végzett ismeretterjesztő munka eredményeként ismerkedtem meg azokkal a fotókkal, amelyeket felhasználtam. Segítségükkel, illetve Popovics Béla munkácsi történelemtanár közreműködésével jutottam el a korabeli felvételek eredeti tulajdonosához, Baranyi Andráshoz. Mindannyiuknak nagyon hálás vagyok a segítségükért, illetve a fényképfelvételek önzetlen felajánlásáért.

99 A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.

100 A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.

101 A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.

102 A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.

bélyegre is. Jön Munkács katonai közigazgatásának vezetője: Nemes József nyugalmazott ezredes. Meghatottan veszi át a városháza ezüst kulcsát.[103]

Bevonuló magyar díszkonvoj Munkácson, 1938. november 10.
(Baranyi András magángyűjteménye)

Sötétedik. Hiszen már öt óra felé járunk. Minden fény kigyúl a városháza előtti téren és a Rákóczi utcán. A papok és a vezetők visszajönnek a város előtti diadalkaputól, felmennek az emelvényre. Puszta Sándor az ihletett lelkű ember szava a mikrofonon már messze száll ~~mindenhová Magyarországba,~~ elmondja, hogy várja Munkács a magyarokat![104]

Délután 17 óra 35 perc! Egyre jobban közeledik a városháza felé a katonazene hangja. A zenekar leáll a városházával szemben. Hull a virág az úttestre mindkét oldalról. Jön a csapatok élén Eötvös Sándor alezredes, dandárparancsnok. A nemzetőrség parancsnoka felkíséri az emelvényre, ~~most már Eötvös Sándor a katonai parancsnoka Munkácsnak.~~ Jönnek kemény léptekkel, magukat kihúzva a magyar honvédek. *Vastag* virágszőnyegen jönnek. Az „éljen" szünet nélkül zúg, harsog! Vezényszóra megállnak

[103] Az ezredes az aranykulcsot futárral azonnal Budapestre küldte Horthy Miklós kormányzónak. Munkács mámoros felszabadulási ünnepéről futár vitte Horthy Miklós kormányzóhoz a város aranykulcsát. *Pesti Hírlap,* 1938. november 11., 4.

[104] 1938. november 10-én, csütörtökön reggel indult el Beregszászból a debreceni VI. hadtest Munkács birtokbavételére. A előrenyomulás lassan ment, mert hírt kaptak arról, hogy a cseh kivonulás nehézkes. Délelőtt tizenegy órakor érték el Gát községet, ahol díszruhás magyar lovasbandérium fogadta őket. Tovább haladtak a község végében lévő híres „Vörös kocsmáig". Délután egy órakor – mikor az utolsó cseh katonai egység éppen elhagyta Munkácsot – Dercen községben jártak a magyar csapatok, ahol várakozni kényszerültek. Délután háromkor két csehszlovák személy érkezett a Dercennél várakozó magyar honvédekhez, majd ezt követően fél négykor megindult az előrevonulás. A debreceni vegyesdandár csapatai bevonulnak Munkácsra. *Népszava,* 1938. november 11., 8.

~~a magyar honvédek.~~ A katonazenekar a Himnuszt kezdi. Utána a Magyar Hiszekegy, melynek dallamát a felszabadult területeken még sokáig nem tudják.[105]

Aztán a mikrofon előtt imádkozni kezd Bertók Béla református püspök,[106] majd Sörös János római katolikus, Tichy László görög katolikus lekész. […][107]

Álomlátásokat nem lehet leírni – mondja Jókai, de *azt* az az édes ébredést sem lehet szóval elmondani, milyen az álom valóra válik.[108]

Késő éjjel volt. Jóval éjfél után

A Csillag előtt, mely még mindig ugyancsak hangos, egy egyszerű parasztszekér. Valamelyik magyar faluból hozta be a gazdáját, aki benn volt az étteremben kora este óta, nem győzi eleget nézni, látni a régen vártakat. *Nem ismer senkit közülük, mégis mindenkit testvérének tudja,* de aztán megérzi az idő múlását. Most – de gyors – kijön, hogy induljon haza. Nem ül rá rögtön a szekérre. Lovai elé áll, ~~azok~~ fejüket magához öleli. És hangos szóval, boldogan sóhajt fel: „Kedves lovacskáim, *hála Istennek* magyarok lettünk!"[109]

A Magyarországról most jött rendőrkapitány és felesége fül- és szemtanúja volt ennek a jelenetnek.

---

[105] A honvéd csapatokkal bevonuló egyik budapesti riporter így örökítette meg az ünnepélyes bevonulást Munkácsra: „*Az emelvény körül mindenütt ezres tömegekben szorong a nép. Az ablakok, erkélyek, zsúfolva magyar ruhás gyerekekkel. Minden házon zászló, minden ablakon égő gyertyák. Még a házak tetején is emberek.*" Uo.

[106] A püspök beszédét többször kénytelen volt megszakítani a tömeg „*Vesszen Trianon!*" és más rigmusok bekiabálása miatt. Munkács mámoros felszabadulási ünnepéről futár vitte Horthy Miklós kormányzóhoz a város aranykulcsát. *Pesti Hírlap,* 1938. november 11., 4.

[107] Itt Vozáry Aladár utalást tett arra, hogy a naplójának egy másik részében közli a beszédet, de azt nem említi, hogy konkrétan melyik egyházi vezető beszédét idézi. Ezért nem közlöm.

[108] Vozáry Aladár naplójában nem tett róla említést, de ő is mondott egy beszédet. Beszédében a már amúgy is őrjöngő tömeget tovább tüzelte kijelentésével „*a mi számunkra – mondta – az ősi magyar határ a Kárpátok gerince. A magyarság megkezdte ősi földjének birtokbavételét.*" Ekkor ütemes kiabálásokkal szakította meg a tömeg Vozáry beszédét: „*Le Prágával! Le a cseh elnyomókkal!* […] *Éljen Horthy Miklós!* […] *Népszavazást!*" Munkács mámoros felszabadulási ünnepéről futár vitte Horthy Miklós kormányzóhoz a város aranykulcsát. *Pesti Hírlap,* 1938. november 11., 4.

[109] A szövegrész utólag ceruzával lett aláhúzva.

IV. Katonai közigazgatás Munkácson (1938. november 11. – december 22.)

A magyar katonai vezetés a müncheni egyezmény aláírása után készült a Felvidék elfoglalására. Az elsődleges terveket háborús viszonyokra dolgozták ki, majd a bécsi döntés után készítették el a megszállás békés tervét. A magyar Legfelső Honvédelmi Tanács a komáromi tárgyalások előtt 1938. október 4-én határozta el az átmeneti közigazgatás bevezetését a Felvidéken. A megszállásra négy vegyesdandárt (hadtestet)[110] jelöltek ki, az 1. budapesti, 2. székesfehérvári, a 7. miskolci és a 6. debreceni vegyesdandárt. Ezek 1938. november 5–10. között vették birtokba a kijelölt felvidéki területeket.[111]

1. A katonai közigazgatás felépítése

A katonai közigazgatás a csapatok bevonulásával egy időben lépett életbe az egész Felvidéken. A bevezetett rendszeres katonai közigazgatás[112] élén a Honvéd Vezérkar főnöke, Werth Henrik gyalogsági tábornok állt. Werth 1938. november 2-án kiadott parancsa alapján a katonai közigazgatás életbe léptetésével a honvédségre hárult a két állam – Csehszlovákia és Magyarország – politikai berendezkedése és jogrendszere közötti különbségek ideiglenes áthidalása. A tervbe vett hat hét alatt a honvédségnek kellett biztosítania a visszacsatolt területek mielőbbi integrálását az anyaországhoz.[113]

1938. október 17-én alakult meg Budapesten a Vezérkari Főnökség Polgári Csoportja, a katonai közigazgatás polgári ügyeinek legfelsőbb szerve,[114] Csatáry Béla

[110] Használatos a vegyesdandár és a hadtest megnevezés is a szakirodalomban. A trianoni békeszerződés korlátozásai miatt a Magyar Királyi Honvédség legkisebb hadműveleti egységei a vegyesdandárok voltak. Az 1930-as években a honvédség fejlesztésével kapcsolatban több elképzelés született arról, hogy a vegyesdandárokon belül több seregtestet szerveznek. Ennek megvalósítására azonban csak 1938-ban kerülhetett sor. A vegyesdandár-parancsnokságok mint magasabb parancsnokságok és mint legfelsőbb katonai területi hatóságok működtek. Magyarország fegyverkezési egyenjogúsítása után 1938-ban meginduló nagyarányú hadsereg-fejlesztési program keretében a vegyesdandárokat hadtestekké szervezték át. Így alakult meg 1938. november 22-én a budapesti I., a székesfehérvári II., a szombathelyi III., a pécsi IV., a szegedi V., a debreceni VI., a miskolci VII. hadtest. Szijj, 1997. Én munkámban következetesen a hadtest megnevezést használom.

[111] Szabó, 2002: 35–36.

[112] A korban a magyar katonai közigazgatás két típusát különböztették meg: a szükségszerűt és a rendszerest. 1938 novemberében a Felvidék déli részének visszacsatolásakor a rendszeres katonai közigazgatás került bevezetésre. Ennek a típusú katonai közigazgatásnak önálló szervezete volt, amelynek élén fővezérség állt. A rendszeres katonai közigazgatás szervei a járási és városi katonai parancsnokok, a vármegyei parancsnokok és a hadsereg hadtestparancsnokok. A célja egyrészt a mindennapi élet rendes menetének biztosítása, másrészt a polgári közigazgatás bevezetésének előkészítése, esetenként az elfoglalt területeknek a trianoni országrészbe való zökkenőmentes beolvasztása. Emiatt működési köre is tág keretek között mozgott, így az általános és a szakigazgatás minden ágára kiterjed. Az ügyek intézése általában a birtokbavételkor fennálló jogszabályok szerint történik, kivéve, ha a fővezérség egyes ügyekben a katonai közigazgatás megkezdésekor a magyar jogszabályokat életbe nem léptette. Karay, 1942: 273–275.

[113] Bukovszky, 2007: 54.

[114] Szabó, 2002: 37.

belügyi államtitkár vezetésével, akit a Belügyminisztérium nevezett ki.[115] Ennek egyik részlege a Felvidéki Unifikációs Csoport volt élén Weiss István miniszteri osztályfőnökkel.[116] Jaross Andort 1938. november 3-án Werth mellé tanácsadónak, majd november 16-án az Imrédy-kormány felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterévé nevezték ki. Bár jogkörét nem írták pontosan körbe, feladatköre kiterjedt a visszacsatolt terület minden közigazgatási ágára. Egyúttal a Vezérkari Főnökség Polgári Csoportját is felügyelte.[117] E polgári csoportba egyébként minden minisztérium kijelölt egy-egy képviselőt.[118]

Az ungi, beregi és ugocsai területeket a debreceni VI. hadtest vette birtokba és felügyelte, Ungvár székhellyel, élén eberswaldi Siegler Géza altábornaggyal.[119] A parancsnok közvetlenül a vezérkari főnöktől kapta az utasításokat. A járások élére a hadtest alárendeltségébe tartozó járási katonai parancsnokok érkeztek, amelyek I. fokú közigazgatási jogkört képviseltek. Így járási katonai parancsnokságok alakultak Munkácson (katonai parancsnoka Nábráczky István, ezredes), Beregszászban (katonai parancsnoka Lépes Győző ezredes) és Tiszaújlakon (katonai parancsnoka Bottka Gábor ezredes). Városi katonai közigazgatásokat működtek Ungváron (katonai parancsnoka Tomcsányi Gábor, ezredes), Munkácson (katonai parancsnoka Nemes József, ezredes) és Beregszászban (nem ismert a katonai parancsnok személye). A Legfelső Honvédelmi Tanács által meghatározott irányelvek szerint a járási katonai parancsnokoknak érteni és beszélnie kellett a helyi lakosság nyelvét,[120] illetve lehetőleg nyugállományú vagy tartalékos tisztnek kellett lennie. Fontos kikötés volt továbbá, hogy a járási katonai parancsnokokat a honvédelmi miniszter jelölje ki.[121]

A katonai adminisztrációt működtető VI. hadtestparancsnokságánál[122] – szintén alárendelve – polgári osztályok működtek. E polgári csoportok vezetője Tahy Endre kormányfőtanácsos volt néhány napig, majd pedig Siménfalvy Sándor belügyi osztálytanácsos, akit később Fekésházy Zoltán váltott. Rajtuk kívül a VI. hadtest egy

115 Botlik, 2005: 293.
116 Szabó, 2002: 37.
117 Uo. 37.
118 Ezúton szeretnék köszönetet mondani Számvéber Norbert alezredes úrnak, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár és Térképtár igazgatójának, aki engedélyezte a VKF iratok releváns részeinek digitalizálását, majd átadását. Hatalmas segítséget jelentett számomra ez a gesztus tőlük, hisz a koronavírus okozta határzár miatt kevés esély volt arra, hogy a tanulmány írása során Kárpátaljáról Budapestre utazhassam. HL, VKF. 1. oszt. 1938. 757/Eln. Irányelvek a Felvidék felszabaduló területein a katonai közigazgatás megszervezésére. 1938. október 15.
119 KTÁL, Fond 1553. op. 1. od. zb. 33., 2a. 6960–1939. sz. Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegyék alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a k. e. e. vármegyék közigazgatásának állapotáról. 1939. június 1.
120 Jelenlegi ismereteink szerint csak Tomcsányi Gábor (Ungvár városi katonai parancsnok) ezredes volt az, aki helyi (ungvári) származású volt.
121 HL, VKF. 1. oszt. 1938. 757/Eln. Irányelvek a Felvidék felszabaduló területein a katonai közigazgatás megszervezésére. 1938. október 15.
122 Ez jelentette a II. fokú közigazgatási jogkört.

nemzetpolitikai tanácsadót is kapott Korláth Endre,[123] az Egyesült Nemzeti Párt elnökének személyében.[124] Mind a járási, mind pedig a városi katonai parancsnokok mellé – nekik alárendelve – a Belügyminisztérium ún. közigazgatási előadókat nevezett ki. Ezek a személyek a helyi magyar politikusok közül kerültek ki, akik aktív magyar politikai érdekképviseletet fejtettek ki a csehszlovák időszakban is. Így például Bodáky István politikust nevezték ki Beregszász és a Beregszászi járás területére politikai megbízottként. Fekésházy Zoltán Munkácson és a Munkácsi járásban lett politikai megbízott, Tiszaújlakon pedig Nagy-Idai Ferenc helyi földbirtokos. A politikai megbízottakon kívül a járási és városi katonai parancsnokok ún. közigazgatási előadókat is kaptak munkájuk megkönnyítésére. Őket a helyi közigazgatás magyar nemzeti szempontból megbízhatónak tartott tagjaiból válogatták. A Beregszászi járásban Horváth Dezső vármegyei másodjegyzőt, a Munkácsi járásban Dózsán Mihály vármegyei árvaszéki ülnököt, a Tiszaújlaki járásban Egry Károly szolgabírót nevezték ki. Nemes József ezredes, Munkács katonai parancsnokát Bisztray László, a város volt ügyésze segítette közigazgatási előadóként.[125]

A katonai közigazgatás működéséről, felépítéséről annak legfontosabb irányelveiről 1938. október 4-én tárgyalt a Legfelső Honvédelmi Tanács.[126] Ezen egyértelműsítették, hogy „*minden intézkedési jog a vezérkar főnökének hatáskörébe tartozik*".[127] A katonai közigazgatás időtartalmát maximum négy hétben határozták meg. Szigorúan előírták a bevonuló honvédeknek, hogy a terület birtokbavételekor kerüljék a konfliktust. Ahogy fogalmaztak „*figyelemmel kell arra lenni, hogy a területek átvétele a húsz évig elnyomott lakosságnak valóban felszabadulást és megváltást jelentsen*". Egyúttal azt is világossá tették, hogy a bevonuló csapatoknak szükség esetén csak önként eladóknál és készpénzfizetés ellenében lehet vásárolniuk. Egyéni vásárlásra csak kivételes esetekben kerülhetett sor, hisz a bevonuló honvédség ellátását az utánpótlás szállításra alapozták.[128] Szintén fontos megkötés volt,

[123] Korláth Endre Botfalván született 1881-ben. Sárospatakon és Kolozsváron tanult jogot, majd 1907-ben Budapesten szerzett oklevelet. Ettől kezdve Ungváron dolgozott ügyvédként, majd városi tanácsos lett. 1917-től Ung vármegye tiszti ügyésze. A 20-as, 30-as években aktívan politizált. A Ruszinkói Magyar Jogpárt megalapítója. 1925-től a Magyar Nemzeti Párt kárpátaljai kerületének ügyvezetője. 1924-től nemzetgyűlési képviselő, majd cseh szenátor. 1938 decemberében magyar parlamenti képviselő lett. Rövidesen lemondott, 1939 januárjától Ung és Bereg vármegye főispánja, majd ismét parlamenti képviselő. Ungváron a Tiszaháti Magyar Bank Rt. elnöke volt. Fedinec, 2001: 633.

[124] KTÁL, Fond 1553. op. 1., od. zb. 33., 2. 6960–1939. sz. Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegyék alispánjának a vármegye közönségéhez intézett jelentése a k. e. e. vármegyék közigazgatásának állapotáról. 1939. június 1.

[125] Uo.

[126] HL, VKF. 1. oszt. 1938. 3327/Eln. LHT. – 1938. 27/Eln. A felszabaduló Felvidéken bevezetésre kerülő katonai közigazgatás tárgyában. 1938. október 15.

[127] Uo. 757/Eln. Irányelvek a Felvidék felszabaduló területein a katonai közigazgatás megszervezésére. 1938. október 15.

[128] Uo.

hogy a járási katonai parancsnokságok mellett működő közigazgatási előadókat közvetlenül sem a Werth Henrik mellé beosztott Polgári Csoport főnöke, sem pedig a hadtestparancsnokság mellett működő polgári osztály főnöke nem utasíthatta, csak Werth beleegyezésével.[129] A katonai közigazgatás fennállásának 41 napja alatt a rend és közbiztonság biztosításával és a csehszlovák hatóságok által kiosztott jogosítványok felülvizsgálatával foglalkozott Munkácson.

2. *A katonai közigazgatás felállása*

Nemes József nyugalmazott ezredes, Munkács katonai parancsnoka 1938. november 11-én, délelőtt 11 órakor a városparancsnokságon (városházán) tartott értekezletet, ahol katonai és polgári tisztviselők hatalmas tömege gyűlt össze. A város katonai parancsnokán kívül a Honvédség részéről jelen volt Nábráczky István ezredes, munkácsi járási parancsok, Horváth Gedeon hadnagy, Bujdos Géza hadnagy, illetve Dózsán Mihály közigazgatási előadó. Részt vettek még Árvay Adorján rendőrkapitány és a Nemzeti Tanács tagjai.[130]

A munkácsi városházán tartott értekezlet, ahol Nemes József nyugalmazott ezredes átveszi a város vezetését 1938. november 11-én. A képen Vozáry Aladár tart beszédet. (Baranyi András magángyűjteménye)

[129] Uo.

[130] A Nemzeti Tanács tagjai közül megjelent: Vozáry Aladár, Freid Sándor, Toronszky Endre, Demkó Mihály, Tonhaizer Ferenc, Wald Leó Árpád, Simon Menyhért, Ferenc János, Papp Lajos, Engelbrecht István, Mandák Sándor, Szabó László.

Az ünnepi hangulatban kezdődő tanácskozást Nemes József ezredes nyitotta meg. Beszédének első részében üdvözölte a Nemzeti Tanács tagjait, majd hivatalosan is bejelentette, hogy a Honvédség bevonulásával a város katonai és közigazgatási parancsnokságát ezennel átvette és rátért a gyakorlati kérdésekre. A leghúsbavágóbb problémával kezdte, mégpedig, hogy a város polgári, közigazgatási, pénzügyi igazgatásában, illetve a gazdasági életében az ügymenet az államfordulat miatt leállt, amire megoldást kell találni. Nemes ezredes felkérte a Nemzeti Tanács tagjait, hogy tegyenek javaslatokat arra, hogy a közintézmények, üzemek, vállalatok megüresedett vezetői állásaiba (ideiglenesen) kiket lehetne kinevezni. A Tanács tagjai kifejtették véleményüket, majd pedig Nemes József ezredes néhány pozícióról azonnal döntött is. Így kinevezte Vozáry Aladárt Munkács polgármesterének, helyetteseinek pedig Demkó Mihályt és Tonhaizer Ferencet. A város közigazgatási előadója, Engelbrecht István lett, amíg a főügyészi állást Freid Sándor ügyvéd kapta.[131] Ezután Munkács harminc fontos állami-, illetve magánjellegű vállalatát, intézményét, iskoláját írták össze és döntöttek azok vezetőiről. Ehhez Nemes József ezredes ismét meghallgatta a Nemzeti Tanács javaslatait, aztán döntött. A harminc vezetői állás közül huszonhét élére (90%) teljesen új vezetőt neveztek ki, kettőt pedig meghagytak állásukban.[132] Érdekes, hogy az 1938. november 11-ei értekezleten a Nemzeti Tanács által frissen kinevezett huszonhét vezetői állásból hét fő (25%) a Nemzeti Tanács tagja, kettő pedig (7%) Vozáry Aladár személyes jó barátja volt. Vagyis már a katonai közigazgatás első értekezletén megszerezte a hatalmat a munkácsi Nemzeti Tanács és jelentős befolyásra tettek szert a város életében azzal, hogy egyrészt kezükbe került a város irányítása a polgármesteri, a helyettesi pozíciókkal, másrészt pedig hogy a város intézményeinek vezetői közülük kerültek ki.[133]Az értekezlet Vozáry Aladár, Tonhaizer Ferenc és Demkó Mihály polgármester és helyettesek eskütételével zárult.

[131] KTÁL, Fond 1553. op. 3., od. zb. 1., 1–2. Jegyzőkönyv a munkácsi városparancsnokságon tartott értekezletről. 1938. november 11.

[132] A fennmaradó egyet a Sokol tornaegyesületet feloszlatták. Épületét a magyar kultúrház céljaira bocsátották.

[133] Ők foglalták el a város vezető állásainak 32%-át. Ráadásul ez az arány jelentősen felértékelődik, ha figyelembe vesszük, milyen beosztásokat töltöttek be a Nemzeti Tanács tagjai, Vozáry Aladár vezetésével. Freid Sándor lett például a város főügyésze, Toronszky Endre pedig a munkácsi járásbíróság vezetője. De jelentős befolyást jelentett a város bérházainak ügyvitele is, amit Mandák Sándor kapott meg. Szondi János nyugalmazott polgári iskolai tanár nemzeti tanácstag kapta a tanfelügyelői állást. Popovics Antal görög katolikus lelkész került a Latorca Rt. élére.

3. A hivatali kinevezések nemzetpolitikai céljai

A csehszlovák közigazgatás elmenekülése miatt a város ügymenete, és gazdasági élete leállt. Körülbelül kétezer cseh alkalmazott volt a város adminisztrációjában, kivonulásuk után szükségessé vált pótlásuk az élet újraindításához.[134] Ez a folyamat Munkácson – a katonai közigazgatás által végrehajtott hivatali kinevezések – fontos nemzetpolitikai célokat is szolgált. Ugyanis mindazokat a községi, városi elöljárókat, jegyzőket, továbbá állami tisztviselőket, tanítókat és tanárokat, akik ellen magyar nemzeti szempontból kifogás merült fel, azonnal eltávolították az állásukból. Vagyis, akik magyarellenes magatartást tanúsítottak 1938-ig a város közigazgatásában vagy túl jó barátságot ápoltak az eltávozott csehszlovák kormánnyal, őket megbízhatatlanságukra hivatkozva azonnal elbocsátották.[135]

Ezt egyébként a katonai közigazgatás megszervezését szabályozó VKF irányelvek is előírták, mégpedig: „*A közszolgálati alkalmazottakat általában át kell venni és őket a főhatalom iránti hűségre és engedelmességre meg kell esketni. Mellőzni kell azoknak az átvételét és megesketését, akiknek megbízhatatlansága kétségtelen. Ezeket rendelkezési állományba kell helyezni és megfelelő elbánásban kell részesíteni.*"[136] Werth Henrik 1938. november 2-án ezt az utasítást új paranccsal egészítette ki. Ebben elrendelte, hogy a kinevezett járási, városi és hadtest-parancsnokok a személyi kinevezések ügyében kötelesek a helyi magyar nemzeti tanácsokkal tanácskozni.[137]

A város közigazgatásának újraindításakor komoly nehézségekkel kellett szembenézni. Az állami kórház alkalmazottainak 55%-a, a városi pénzügyigazgatóságnak 64%-a, az adóhivatalnak 64%-a, a városi postahivatalnak 34%-a, az állami kereskedelmi iskola tanárainak 50%-a polgári iskola oktatóinak 57%-a menekült el a csehszlovák hadsereggel. A pótlásuk sikertelenségéről sokat elárulnak a következő adatok: az elmenekült kórházi személyzet 50%-át, az adóhivatali személyzet 15%-át sikerült pótolni. A pénzügyigazgatósági és postahivatali tisztviselőket, valamint a kereskedelmi

[134] A szlovák területeken a hivatalban maradt, el nem menekült alkalmazottaknak személyesen kellett megkeresniük a járási, városi katonai parancsnokot, hogy elbeszélgetés során győződjenek meg arról, megfelelnek-e a követelményeknek és letehetik-e az esküt. Szabó, 2002: 38. Munkácson viszont ennek ellenkezője volt tapasztalható, mert itt a hivatalnokok sorsáról Nemes József ezredes és a Nemzeti Tanács döntött.

[135] A szlovák területeken nem ez volt az alapvető szempont. A Csallóközben például gyakran fordult elő, hogy a katonai közigazgatás átvett olyan személyeket is, akik nemzethűségi szempontból megbízhatatlanok voltak. Szabó, 2002: 37–38.

[136] HL, VKF. 1. oszt. 1938. 757/Eln. Irányelvek a Felvidék felszabadító területein a katonai közigazgatás megszervezésére. 1938. október 15.

[137] Vargyai, 1982: 78.

iskola tanárait egyáltalán nem tudta a Nemes József ezredes vezette városi katonai közigazgatás helyettesíteni.[138]

Két módja volt annak, hogy valakit bármilyen (új megüresedett) munkakörbe kinevezzenek. Vagy személyes levélben kereste meg Nemes József ezredest és kérte a kívánt beosztást, vagy Nemes ezredes városi parancsnok hivatalból kezdeményezte a megüresedett állás betöltését. Mindkét esetben csak akkor került sor a „végleges" kinevezésre, ha a Nemzeti Tanács vagy Vozáry Aladár polgármester azt jóváhagyta.

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegében őrzött források között több mint száz munkát kérő lakossági levél maradt ránk. Ezekből jól megfigyelhető, hogy e kérések 1938 novemberében kisebb, december 1-től egyre nagyobb mennyiségben érkeztek személyesen Nemes József ezredeshez. A város katonai parancsnoka e kérvényeket minden esetben továbbította a döntés előtt véleményezésre a Nemzeti Tanácshoz, olykor pedig Vozáry Aladárhoz.[139] Erről értesülve több ügyeskedő, munkácsi lakos már előre megszerezte Vozáry támogató aláírását, a levelet pedig ezután küldte meg Nemes ezredesnek.[140] Az állást kérők többsége ugyanazt az érvelési formulát alkalmazta. Így indoklásként szinte minden esetben a csehszlovák időszakban elszenvedett meghurcoltatás vagy a magyarságukért elszenvedett megszégyenítés szerepelt. Voltak, akik első világháborús katonai szolgálatukra, vagy éppen a Tanácsköztársaság elleni ellenforradalmi részvételekre, ismét mások a kommunistáktól 1919-ben elszenvedett üldöztetésükre hivatkozva kértek maguknak, családjuknak munkahelyet.[141]

De akadt a kérelmezők között a Csehszlovákiánál maradt hegyvidéki területről elmenekült katonaszökevény, tanító, de még Rongyos Gárda tagja is.[142] Mindössze két olyan munkahelyet igénylő levél maradt ránk, amelyekben antiszemitizmus szerepelt indoklásként. Az egyiket Hornyák Irén, munkácsi lakos írta Nemes József ezredesnek. A hölgy ebben arra kérte Nemes ezredest, hogy nevezze ki egy munkácsi bank

---

138 KTÁL, Fond 1553. op. 3. od. zb. 1., 8–9. Jegyzőkönyv a munkácsi városparancsnokságon tartott értekezletről. 1938. november 14.; Uo. 15. Jegyzőkönyv a munkácsi városparancsnokságon tartott értekezletről. 1938. november 19.; Uo. 11. Jegyzőkönyv a munkácsi városparancsnokságon tartott értekezletről. 1938. október 14.; Uo. 13–14. Jegyzőkönyv a munkácsi városparancsnokságon tartott értekezletről. 1938. november 17.; KTÁL, Fond 1553. op. 3. od. zb. 16., 20. 4/1938. A munkácsi tanfelügyelő levele Nemes József katonai parancsnoknak a tanítói személyzet bővítéséről. 1938. december 2.

139 KTÁL, Fond 1553. op. 1. od. zb. 17., 2–3. 612/1938. Nemes József ezredes, munkácsi városi katonai parancsnok levele a Nemzeti Tanácsnak Bayer Berta tisztviselő kinevezéséről. 1938. december 9.

140 Uo. 6. Balogh Sándor munkácsi lakos kérvénye a munkácsi polgármesteri hivatalba történő kinevezésre. 1938. december 12.

141 KTÁL, Fond 1553. op. 4. od. zb. 1., 8–10. Kádár Gyula munkácsi lakos levele Nemes József városi katonai parancsnokhoz. 1938. november 22.

142 Uo. 27. Kobák Elek munkácsi lakos, rongyos gárdista levele Nemes József városi katonai parancsnoknak. 1938. december 7.; Uo. 30. Gribovszky Béla lipcsemezői lakos levele Nemes József városi katonai parancsnokhoz. 1938. december 5.

alkalmazottjának. Kérését apja első világháborús, majd pedig az azt követő Tanácsköztársaság elleni ellenforradalomban való részvételével igyekezett indokolni, majd pedig így nyomatékosította mondanivalóját: „*1920 évben állást kaptam a Felvidék egyetlen s legnagyobb pénzintézeténél Beregmunkácsi Banknál, s ott dolgoztam 1929-ig, mely évben ez az egyetlen magyar intézet is officiálni volt kénytelen, csak kézre s természetesen zsidó kézbe ment át. Két hét felmondással kilenc év után – helyemet is két zsidóval betöltve – állás és megélhetés nélkül maradtam.*"[143]

A másik, hasonlóan antiszemita érveket tartalmazó levelet Gribovszky Béla lipcsemezői tanító írta. Ő 1938. november elején menekült át csehszlovák területről Munkácsra, indoklása szerint „*a zsidók besúgására a cseh csendőrök letartóztatása elől, valamint kínzása elől*".[144] Vagyis levelében a zsidókat jelölte meg az elmenekülése okaként, és erre alapozva tanítói állást kért magának. A rendelkezésre álló források alapján nem mondhatjuk, hogy a katonai közigazgatás előnyben részesítette volna az antiszemita indoklást, vagy hogy antiszemita szempontok alapján osztotta volna ki a hivatali állásokat, kétkezi munkahelyeket. Ezt Korláth Endre, a katonai közigazgatást működtető VI. hadtest mellé kirendelt nemzetpolitikai szakértőnek tett kijelentése is megerősíti, aki a *Pesti Hírlap*nak adott interjújában így fogalmazott: „*A zsidókérdéssel kapcsolatban is volna valami mondanivalóm. Ígérem: senkit sem üldözünk, csak azért, mert zsidó. De ha valaki nemzethűség szempontjából húsz év alatt súlyos bűnt követett el és ezért a fennálló törvények értelmében súlyos kellemetlenségei vannak, akár keresztény, akár zsidó, büntetést érdemel.*"[145] Udvariasságot írt elő a nemzetiségekkel szemben a Honvéd Vezérkar főnöke is 1938. október 21-én kiadott parancsában is: „*a magyar, német, tót és ruszin lakossággal a legnagyobb szeretettel és udvariassággal kell bánni. Esetleges ellenszegülés vagy fegyveres ellenállást azonban a legnagyobb szigorra le kell törni és kíméletlenül meg kell torolni, különösen akkor, ha az cseh, zsidó vagy kommunista oldalról indul ki*".[146]

Több eset is bizonyítja, hogy a Honvéd Vezérkar diszkriminatív parancsával szemben[147] differenciáltan ítélték meg a zsidó személyeket a kinevezéseknél. Például gondolkodás nélkül megtagadta Vozáry a zsidó Feldman Dezső és Schönfeld Sándor munkácsi tanítók további foglalkoztatását,[148] vagy a szintén zsidó származású

[143] Uo. 1–3. Hornyák Irén munkácsi lakos levele Nemes József városi katonai parancsnokhoz. 1938. november 15.
[144] Uo. 30. Gribovszky Béla lipcsemezői lakos levele Nemes József városi katonai parancsnokhoz. 1938. december 5.
[145] Dr. Korláth Endre felvidéki képviselő és kormánymegbízott nyilatkozik Ungvár, Munkács, Beregszász és környékének időszerű problémáiról. *Pesti Hírlap,* 1938. december 10., 19.
[146] Vargyai, 1982: 81.
[147] Pedig a zsidók alkalmazása a közigazgatásban szigorúan tilos volt, a Honvéd Vezérkar 1938. november 6-án kiadott utasítása szerint: „*megesketni csak azokat szabad, akik 1938. szeptember 1-e előtt már közszolgálatban álltak, és akik nem zsidók*". Vargyai, 1982: 81.
[148] KTÁL, Fond 1553. op. 3. od. zb. 13., 7. Vozáry Aladár a munkácsi Kereskedelmi Iskola igazgatóságának a nem kívánatos tanárok azonnali elbocsátásáról. 1939. január 23.

Guttman Sándort és Braun Salamont felmentette az ipartársulat vezetői pozíciójából, mivel a csehszlovák időszakban magyarellenes megnyilvánulásaik voltak.[149] De zsidó orvosokat nevezett ki mind Nemes (két zsidó orvost), mind Vozáry (nyolc zsidó orvost) a városi közkórházba. Vagyis a fő szempont inkább a csehszlovák időszakra vonatkozó előélet volt, mintsem az antiszemitizmus.

Az egyénileg beküldött munkahelyet igénylő leveleken kívül Nemes József ezredes is hozzáfogott hivatalból a megüresedett állások betöltéséhez. E folyamat első lépését jelentette, hogy 1938. november 11-én minden városi hivatalt állapotfelmérésre szólított fel. Ennek tartalmaznia kellett egy kimutatást arról, hogy kik távoztak a csehszlovák hadsereggel, kik maradtak és kiket javasolnak a vállalatok a megüresedett állások betöltésére. Mindhárom kategóriában úgy kellett a kimutatást megszerkeszteni, hogy azokban szerepeljen a születési hely, felekezeti hovatartozás, végzettség, szolgálati idő.[150]

A város intézményei néhány nap alatt – többségük 24 óra alatt – elkészítették és beküldték ezeket a kimutatásokat. Némelyik, mint például a munkácsi állami közkórház már a kimutatás összeállításakor tanácskozott a Nemzeti Tanáccsal, hogy kiket jelölhet a megüresedett állásokra.[151] Miután a kimutatás beérkezett Nemes József katonai parancsnok asztalára – ha azt a Nemzeti Tanács vagy Vozáry Aladár még nem véleményezte –, azonnal átküldte a Nemzeti Tanácsnak, vagy Vozáry Aladárnak. A véleményezés fő szempontja a jelölt csehszlovák időszakban kifejtett tevékenysége volt. Miután állást foglaltak és megszületett a döntés a kinevezésről, vagy éppen az elbocsátásról, azt a Nemes József ezredes elnökletével a városparancsnokságon megrendezett értekezleten hivatalosan bejelentették. Ide az érintetteket is meghívták, hogy a hűségesküt letegyék.

[149] Uo. op. 3., od. zb. 1., 19. Jegyzőkönyv a munkácsi városparancsnokságon tartott értekezletről. 1938. november 19.
[150] Uo. op. 3., od. zb. 4., 4–6. Kimutatás azokról a bírákról, tisztviselőkről és szolgákról, akik a csehszlovák hadsereg kivonulása után Munkácson maradtak és a magyar királyi kormány szolgálatába való felvételüket kérték. 1938. november 23.
[151] Uo. op. 3., od. zb. 21., 3. 19/1938. A munkácsi közkórház igazgatójának levele Nemes József városparancsnoknak a kinevezendő alkalmazottakról. 1938. november 17.

4. A katonai közigazgatás működése Munkácson: gazdaság, közellátás[152] és menekültkérdés

Az első bécsi döntéssel visszacsatolt „*kárpátaljai háromszögben*”,[153] nem volt egyszerű a gazdaság újraindítása a csehszlovák közigazgatás kivonulása után kialakult kaotikus állapotok miatt, és ez különösen igaz volt Munkácsra. A város földrajzi fekvése miatt ugyanis kereskedelmi és ipari központnak számított, ahol gazdát cserélt a Verhovina fája és az Alföld gabonája. A meggondolatlanul meghúzott új határ miatt azonban ez megszűnt, és ami számos problémát eredményezett. Az egyik legnagyobb gondot a vasúti- és közúti szállítás megszűnése, illetve korlátozottsága jelentette, mivel a Bátyú–Munkács vasútvonalat két helyen is keresztezte a csehszlovák határ. Másrészt pedig az Ungvár–Munkács közutat sem lehetett használni, mivel azt is átszelte a demarkációs vonal. Így egyedül csak a Beregszász–Munkács közút volt járható, ami hatalmas kerülőt (104 km) jelentett annak, aki Ungvárról Munkácsra (35 km) szeretett volna utazni vagy árut szállítani.[154]

A közlekedési gondok következményeként közellátási zavarok is felmerültek. Az új határvonal által elzárt falvak lakosai, akik naponta ingáztak alapvető élelmiszerekkel (tej, vaj, tojás, szalonna, baromfi stb.) a városba, eltűntek a kereskedelemből. Ezzel a csehszlovák oldalon maradt falvak lakosai is rosszul jártak, hisz elestek a munkácsi piacon esedékes jövedelmüktől. A határzár miatt Munkácson a hétfői nagypiac megszűnt.[155] De nemcsak az alapvető élelmiszerekben mutatkozott hiány, hanem tűzifából is, annak ellenére, hogy Munkács környéke gazdag erdőállománnyal rendelkezett. Ezek az erdők is Csehszlovákiánál maradtak, így a budapesti sajtó várakozását – hogy a Munkács környéki erdőkből fogják Budapest tűzifaellátását biztosítani 1938 telén – keresztülhúzta a Belvedere palotában megállapított határvonal.[156] Egy ideig – december 10-ig – a pénzügyi átállás is kedvezőtlenül hatott a gazdasági élet beindítására. Bár Werth Henrik rendelkezésére még december elejéig lehetett koronát is használni fizetőeszközül, de a Magyar Nemzeti Bank

[152] Ebben a fejezetben a közellátásról közölt információk nem csak a munkácsi viszonyokról szólnak. Ez sajnos a források töredezettsége, néhol hiánya miatt alakult így és emiatt nem sikerült Munkács közellátását részletekbe menően bemutatni. Ehelyett Ungvár, Beregszász, Munkács közellátásával kapcsolatban felkutatott iratok alapján mutatom be a közellátást általános jellemző viszonyait.

[153] A felhasznált budapesti sajtó egyre gyakrabban használta ezt a megnevezést az Ungvár, Munkács és Beregszász által határolt területre.

[154] Suhay Imre: Munkács a tehetetlen határok áldozata. *Pesti Hírlap,* 1938. december 10., 17.

[155] Uo. 17.

[156] A felvidéki erdőkitermelés egyelőre csak nehézkesen állítható be az ország és a főváros tüzelőfa-szükségletének biztosítására a csehek rablógazdálkodása miatt. *Pesti Hírlap,* 1938. november 16., 15.

már 1938. november 11-én megkezdte a korona átváltását pengőre, ami roppant alacsony áron zajlott (1 pengő 7 korona árfolyam).[157]

A szállítási és közellátási nehézségeket a katonai közigazgatásnak kellett kezelnie, ami két fő vonalon zajlott. Az egyiket a gyakorlati intézkedések jelentették. A másikat a VI. hadtest nemzetpolitikai tanácsadójának, Korláth Endrének a tárgyalásai a budapesti szaktárcákkal tőkeátirányításról és a munkanélküliség megszűntetéséről.[158] Ezek, bár nagy intenzitással folytak, a katonai közigazgatás idején komoly eredményt nem tudtak felmutatni, munkalehetőséget nem teremtettek Munkácson. A Földművelésügyi-, az Iparügyi-, Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztériumok bevonásával mindössze a leendő közmunkák tervezését, összeírását sikerült elérni.[159] A Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium 1938. november 29-én megkezdte az ínségmunkákat a VI. hadtest által felügyelt területen. Ezek főleg útépítési és -karbantartási munkálatokat jelentettek.[160] Azonban a szaktárca által előirányzott tervek Munkácson semmiféle munkaalkalmat nem irányoztak elő. 1938. december 11-ig e munkák során összesen 47,5 km bekötőutat építettek, 90%-ban a beregszászi járásban. Csak a Csap–Nagydobrony–Beregsom útvonal munkálataira 120 000 pengőt költöttek, amiből 1 500 munkásnak tudtak megélhetést biztosítani.[161] Munkács azonban nem részesült ezekből. Ungváron is csak 1938. december 9-én, indultak meg az ínségmunkák,[162] miután Budapestről a VKF Polgári Osztálya ezt megsürgette.[163]

Mivel sem közmunka, sem szükségmunka nem volt 1938. december végéig Munkácson, így Korláth Endre tárgyalásai a város számára hatástalannak bizonyultak, és a munkanélküliséget érdemben nem tudták mérsékelni. Beszédes tény, hogy az 1939. január 2-i összesítés szerint a katonai közigazgatás fennállása alatt a Munkácson regisztrált munkanélküliek csupán 7%-ának tudott munkát adni.[164] Ehelyett a gazdasági és közellátási

[157] Korábban öt koronáért lehetett egy pengőt venni. Simon, 2014: 49.
[158] Mivel Korláth Endre a közellátás javulását és a kereskedelem megélénkülését látta abban, ha sikerült tőkebefektetéseket elérnie Munkácson. Dr. Korláth Endre felvidéki képviselő és kormánymegbízott nyilatkozik Ungvár, Munkács, Beregszász és környékének időszerű problémáiról. *Pesti Hírlap,* 1938. december 10., 19.
[159] Útépítés és közmunkák összeírása a visszacsatolt Felvidéken. *Pesti Hírlap,* 1938. december 11., 14.
[160] KTÁL, Fond 1206. op. 1., od. zb. 12., 8–9. I. ad. 53.243/1938. XII. A Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium utasítása a visszacsatolt felvidéki területeken bekötőút építési munkálatok megindításáról. 1938. november 29.
[161] Uo. 53.243/XII. A debreceni VI. hadtest ungvári parancsnokságának jelentése a bekötőút építési és karbantartási munkálatok megindításáról. 1938. december 11.
[162] Ennek keretei között strandfal építés, csatornázási munkák zajlottak Ungváron. Lázas tempóban indultak meg az állami és városi közmunkák Ungváron és környékén. *Kárpáti Magyar Hírlap,* 1938. december 11., 1.
[163] KTÁL, Fond 1206. op. 1. od. zb. 24., 4–4a. II–19532/1938. A VKF Polgári Osztályának levele az ungvári városi katonai parancsnokságnak az ínségmunkák azonnali megkezdéséről. 1938. december 9.
[164] KTÁL, Fond 1553. op. 1. od. zb. 14., 2a. Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegyék főjegyzőjének hivatalos feljegyzése az 1939. január 2-án Beregszászban megrendezett tiszti értekezletről. 1939. január 2.

problémák kedvezőtlen hatásainak enyhítésére törekedtek. Vagyis a munkahelyteremtés feladata december 22-e után a polgári közigazgatásra hárult.

A katonai közigazgatás a gazdasági termelés beindításával mérsékelten foglalkozott – derül ki a töredezetten fennmaradt forrásokból. Feladata főleg a különböző minisztériumok által kért összeírásokra, helyzetjelentésekre korlátozódott.[165] Ehelyett viszont komoly figyelmet kapott a közigazgatás működésében a viszonylag stabil közellátás megteremtése, amely szigorúan hozzátartozott a katonai igazgatás feladataihoz.[166] Ennek érdekében a VI. hadtest a határ menti vasúti csomópontokon – a Külkereskedelemi Hivatallal közösen – nagymennyiségű élelmiszerkészletet halmoztak fel. Erről Bartha Zoltán ezredes, a debreceni VI. hadtest anyagi csoportjának vezetője az egyik budapesti riporternek nyilatkozva elmondta: „*A közellátásban nem szabad fennakadásnak lenni. Só, cukor, liszt, zsír, hüvelyesek, tűzifa fantasztikus mennyiségben van felhalmozva a trianoni határ menti depókban.*"[167]

Miután a Magyar Királyi Honvédség birtokba vette a területet, a városi és járási katonai parancsnokokkal együtt megérkeztek a közellátási előadók is. Ettől kezdve a közellátás katonai működtetése differenciálódott: a városi, járási katonai parancsnok szabályrendeleteket adtak ki, amíg a közellátási előadók – akik általában századosi rangban lévő katonatisztek voltak – feladata lett a városok közellátásának figyelése, és szükség

---

165 A források csak kevés bepillantást engednek a katonai közigazgatás gazdasági tevékenységébe. De ezekből is látszik, hogy a városi, járási parancsnokok csak szemmel tartották a melléjük beosztott gazdasági felügyelők munkáját. Így volt, amikor a gazdasági felügyelők a terület gazdáinak mezőgazdasági termeléséhez szükséges alapanyagok (petróleum, kőszén, olaj, fűrészelt fa, rézgálic, foszfát, mész, gabona zsák, olajpogácsa stb.) áralakulásáról készítettek helyzetjelentést a Földművelésügyi Minisztériumnak. KTÁL, Fond 1206. op. 1., od. zb. 46., 3. 38208/9. Hdm. I. C. Polg. 1938. A VI. hadtest ungvári parancsnokságának rendelete a Felvidéken felszabadult területek gazdálkodásának bekapcsolásáról az anyaország gazdasági életébe. 1938. december 9.
A másik ilyen alkalom volt, amikor 1938. november utolsó napjaiban a gabonaraktárak összeírását kezdték el. Erre azért volt szűkség, hogy azokat a Futura átvegye, mivel a Földművelésügyi Minisztérium a Futurát hatalmazta fel arra, hogy a lakosság által eladásra felajánlott gabonát felvásárolja. De mivel ehhez nem voltak meg a Futurának a szükséges raktárai, a katonai közigazgatás által december 2-ig összeírt volt cseh és magán raktárakat a VI. hadtest területén a Futura (állami gabonakereskedelmi szövetkezet) kiküldött alkalmazottai leltározást követően átvették. KTÁL, Fond 1206. op. 1., od. zb. 56., 1–1a. A VI. hadtest ungvári parancsnokságának jelentése a budapesti VKF Polgári Osztályának a hadtest területén lévő gabonaraktárakról és azok gabonakészletéről. 1938. december 2. Lásd még. KTÁL, Fond 1206. op. 1., od. zb. 48., 1–2. A VI. hadtest ungvári parancsnokságának utasítása a járási és városi katonai parancsnokságoknak az eladásra kerülő gabonakészletek felvásárlásáról a Futura által. 1938. december 2.

166 A katonai közigazgatás feladatai között közellátásügyi igazgatás is tartozott. Ezen belül az első feladata a készletek bejelentési kötelezettségének és zár alá vételének elrendelése volt. A közélelmezés alapja általában a fejadagrendszer lett, amelynek alapelve volt, hogy a katonai közigazgatási terület önmagát lássa el. A katonai közigazgatás területe és a trianoni országrész határa egyben gazdasági záróvonal, melynek átlépése engedélyhez van kötve. Az volt az alapelv, hogy a kötött forgalmat a jegyrendszer kivételével fokozatosan be kell vezetni. Minden községben és minden városban közélelmezési hivatalt kell felállítani. Az árakat a katonai közigazgatás a bevonulás után azonnal rögzítette és elrendelte azokkiírását. Abban az esetben, ha jelentős volt az áruhiány, akkor a katonai közigazgatás vezetői, egyes cégek, üzemek készletét lefoglalhatták. Suba, 2008: 81.

167 A Beregszász-Ungvári szakasz csapatai vasárnap Dámocnál és Beregsuránynál lépik át a határt. *Pesti Hírlap,* 1938. november 6., 3.

esetén a tapasztalható hiányok jelentése, a hiányzó közszükségleti cikkek igénylése. A „kárpátaljai háromszög"-be való bevonulás után három közellátási járást hoztak létre: az ungvárit, a beregszászit és a munkácsit.[168]

A megbénult közlekedés és a folyamatos élelmiszerellátás megszervezése miatt gyors intézkedésekre volt szükség. A katonai közigazgatás így takarékoskodást írt elő, mivel a boltok árukészletei megcsappantak. Ennek fokozottabb betartása érdekében elrendelte a forgalomban lévő árukészletek, közszükségleti cikkek bejelentését. Minden kereskedőnek, cégnek, vállalatnak, nagykereskedőnek 24 óra alatt kötelező volt bejelentenie a városi közellátási előadónak, hogy a következő termékekből milyen készletekkel rendelkezik: cukor, só, liszt, zsír, hüvelyesek, szalonna, burgonya, gyufa, benzin, petróleum, fa, szén, búza, zab, széna, szalma. Ezt követően a városi katonai vezetők kötött árszabályozást léptettek életbe. Így a kereskedők csak a közigazgatás által előírt árakon[169] forgalmazhatták termékeiket. Továbbá, kötelesek voltak a városi katonai parancsnok által meghatározott termékek árjegyzékét az üzleteik jól látható részén kifüggeszteni.[170] Az egységes árakat egyébként 1938. november 22-én egy Ungváron tartott értekezleten közölték a beregszászi, munkácsi és ungvári vendéglátói egységek vezetőivel.[171] Az árukészlet feltérképezésén, az árszabályozáson túl a keresletet is szűkítették azzal, hogy a vendéglátói egységek nyitvatartási idejét csökkentették.[172] A szabályok megszegői – pl. feketepiaci élelmiszerüzérek – komoly büntetésre számíthattak: az ország területéről való kiutasításra.[173]

A szigorúan ellenőrzött kereskedelem menetét hivatalos engedélyekhez, bonyolult ügyintézéshez kötötték. A katonai közigazgatás ugyanis a visszacsatolt területeket hermetikusan elzárta a trianoni országrésztől, ami december elejéig érvényben volt.[174] Eszerint a trianoni országrészről magánkereskedőknek árut szállítani a visszacsatolt területre csak fényképes, hatósági engedéllyel lehetett, amit a honvédség Központi Szállításvezetősége állított ki, és azt jóváhagyásra a Külkereskedelmi Hivatalhoz kellett személyesen benyújtani.[175] Ez a bonyolult bürokratikus eljárás tarthatatlanná vált és

[168] Uo.
[169] A beszerzési árhoz képest maximum 5%-kal lehetett drágábban adni a termékeket. Tomcsányi Gábor ezredes hirdetménye. *Kárpáti Magyar Hírlap,* 1938. november 18., 4.
[170] Tomcsányi Gábor ezredes hirdetménye. *Kárpáti Magyar Hírlap,* 1938. november 17., 3.
[171] Ungvár, Munkács, Beregszász vendéglő- és kávétulajdonosainak értekezlete Ungváron. *Kárpáti Magyar Hírlap,* 1938. november 24., 2.
[172] A vendéglátó egységek nyitva tartását este 10 óráig engedélyezték. HL, VKF. 3. oszt. 1938. 390315/Hdm. A VKF rendelete a Kárpátalja megszállása alkalmából bevezetésre kerülő katonai közigazgatásról. 1938.
[173] Tomcsányi Gábor ezredes hirdetménye. *Kárpáti Magyar Hírlap,* 1938. november 16., 4.
[174] Simon, 2014: 43.
[175] Csak külön engedéllyel lehet árut szállítani a visszacsatolt területekre. *Budapesti Hírlap,* 1938. november 27., 7.

hosszútávon ahhoz vezetett volna, hogy a Honvédség készletei, a Hangya[176] illetve a Magyar a Magyarért Mozgalom forrásai lecsökkentek. Ezért 1938. december 5-én Werth Henrik eltörölte az áruszállítás katonai engedélyhez kötését.[177] E kedvező döntés ellenére a kereskedelem nem a várt ütemben indult meg és továbbra sem biztosítani tudta a közellátást. A gyenge kereskedelem oka a bevezetett kötött árszabályozás, illetve a tőkehiány volt. Főleg az utóbbi miatt Munkács és Beregszász kereskedőinek nem voltak meg az anyagi feltételei ahhoz, hogy kimerült árukészleteiket feltöltsék.[178] Az ungvári hadtestparancsnoksághoz befutó jelentések szerint ár november végén hiány volt, Ungvár kivételével minden városban, több közszükségleti cikkből is.[179]

A katonai közigazgatás egyre több közellátási problémával találta szemben magát 1938. december közepére Munkácson. Mind közül a legjelentősebb és legaktuálisabb a tűzifahiány volt. December 2-án Nemes József ezredes jelentést tett a hadtestparancsnokságnak a város tűzifa ellátottságáról. Becslése szerint Munkács fűtési idényére 1500 vagon fára lenne szűkség.[180] Nemes József kapcsolatba lépett Simonkay Gyula erdőmérnökkel, aki fakitermelési tervet állított össze, hogy fedezzék a városok tűzifaszükségletét. Simonkay számításai szerint legjobb esetben is 31 ezer m^3 tűzifát tudnak kitermelni a munkácsi és beregszászi erdőkből, amely azonban csak 40%-ban fedezi a VI. hadtest területének szükségleteit. Azt is kijelentette, hogy ebből a mennyiségből Ungvár és Munkács igényeit lehetetlen fedezni, máshonnan kell fát beszállítani.[181] Már az is komoly eredménynek számított, hogy Ungvár és Munkács katonai parancsnokai 200-200 vagon tűzifát teremtettek elő, bár ez a téli szükségletnek csak töredékét jelentette.

[176] Imrédy Béla miniszterelnök már 1938. október elején felvette a kapcsolatot a Hangya Szövetkezet képviselőivel és rájuk bízta a visszacsatolt területek, az egész Felvidék közellátásnak megszervezését. Ennek fejében a Hangya vállalta, hogy a visszacsatolt területekre az első félévben kétezer vagon élelmet és közszükségleti cikket visz. Simon, 2014: 47.

[177] KTÁL, Fond 1206. op. 1., od. zb. 9., 1–2. 381208/1. Hdm. I. VKF. A debreceni VI. hadtestparancsnokság intézkedése a szállítási korlátozások feloldásáról. 1938. december 8.

[178] Gyors segítséget vár a gazdasági hátterétől megfosztott északkeleti Felvidék. Ki kell egyenlíteni az ár- és bérviszonyokat! *Népszava,* 1938. december 16., 9.

[179] 1938. november 25-én a VI. hadtest mellett működő polgári osztály közölte a városi és járási parancsnokokkal, hogy a Hangya Mátészalkán és Beregszászban megnyitotta elosztó raktárait. Ezekben jelentős mennyiségű cukrot, lisztet, zsírt, petróleumot, gyufát, lencsét, szeszt, szalonnát halmozott fel. Egyúttal a kérték a katonai vezetőket, hogy jelezzék a polgári osztálynál, hol miből van hiány. Egyedül Ungvár város jelezte, hogy a városban hiány semmilyen közellátási cikkben sincs. KTÁL, Fond 1206. op. 1., od. zb. 49., 1. A VI. hadtest ungvári parancsnoksága mellett működő polgári osztály távirata a járási és városi katonai parancsnokoknak Hangya elosztóraktár létesítéséről. 1938. november 25.

[180] Közben Vozáry Aladár, a város polgármestere tárgyalásokat folytatott a Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztériummal, hogy a csehek által hátrahagyott 3500 vagon tűzifát hadd osszák szét Ungvár, Beregszász, Munkács és a Munkácsi járás között. A tárgyalás feltehetően sikertelen volt, mert Nemes József felvette a kapcsolatot Simonkay Gyula erdőmérnökkel, hogy készítsen elő fakitermelési terveket.

[181] KTÁL, Fond 1206. op. 1., od. zb. 18., 9–11. 1400.155. kt/1938. Simonkay Gyula erdőmérnök jelentése a VI. hadtest ungvári parancsnokságának a tűzifaellátás helyzetéről. 1938. december 4.

Ennek métermázsáját[182] – a beszerzési ártól olcsóbban – két pengőért bocsátották a mélyszegénységben élők számára.[183]

Eközben a kisiparosok és kereskedők alapanyag- és árukészlete jelentősen megcsappant, amit a magyar kormány által kiosztott karácsonyi segély sem tudott ellensúlyozni. A hitelhiány a kereskedők üzleteiben hamar áruhiányt okozott, pedig ekkor már több száz menekültet is el kellett látniuk, akik a csehszlovák területekről szöktek át.

A bécsi döntésben meghúzott határvonal komoly feszültség forrása lett. Az illegális határátlépések megszaporodtak, főleg a hegyvidékről, a síkvidék irányába. Ezek az átszökések nagyon gyakran fegyveres összecsapásokkal értek véget a csehszlovák és magyar határőrség között. Az egyik legnagyobb határincidensre 1938. november 19-én éjjel került sor Feketepatak községnél. Itt a csehszlovák határőrök üldözőbe vették az illegális határátlépőket, akik a magyar területre tartottak. A magyar határőrség tüzet nyitott a csehekre, melyből félórás tűzharc alakult ki, több csehszlovák határőr is az életét vesztette. A ruszin menekültek közül is meghaltak ketten, nyolcan pedig megsebesültek.[184] Az ilyen esetek mindennaposak voltak Munkács környékén is. Egy alkalommal a menekülő ruszinokra leadott csehszlovák lövedékek munkácsi házak falaiba fúródtak és ablakokat törték be.[185]

A csehszlovák fennhatóság alatt maradt területről – Ruszinkóból – menekülők nagy része magyar nemzetiségű személy volt, olykor olyan ruszin vagy zsidó, akiket magyarbarátként tartottak számon. Egy Husztról menekült zsidó gyógyszerész Petrák Gáspár Munkácson a *Pesti Hírlap* riporterének így nyilatkozott erről: „*Most Kárpátalján olyan a helyzet, hogy még egy cseh polgár is börtönbe kerül, ha a hatóság emberei magyarbarátsággal vádolják.*”[186] A legtöbb esetben a csehszlovák közigazgatás gyűjtötte össze ezeket az embereket otthonaikból. Sokukat egyszerűen kiutasították Ruszinkóból, mivel nem rendelkeztek területi illetőséggel a területen, ezért őket egyszerűen „áttereltek” a magyar oldalra. „*Számtalan családnak 10 percen belül kellett elhagyni otthonát, még a legszükségesebbet sem hozhatták magukkal, sőt sokan harisnya és cipő nélkül érkeztek a magyar határra*” – jegyezte fel a magyar menekültek megérkezéséről a helyszínen tartózkodó budapesti riporter.[187]

[182] Egy métermázsa 100 kg-nak fele meg.
[183] A kormány munkájával szemben legyen bizalommal minden őslakos polgár. Dr. Korláth Endre főispán őszinte nyilatkozata hivatalos lapunk részére. *Kárpáti Magyar Hírlap,* 1938. december 25., 2.
[184] A magyar határőrség Feketepataknál félórás tűzharcot folytatott a határsértő csehszlovák csapatokkal. *Népszava,* 1938. november 20., 20.
[185] Állandó terror alatt tartják az ukrán gárdisták Csonka-Kárpátalja magyar és ruszin lakosságát. *Pesti Hírlap,* 1938. december 7., 6.
[186] Több száz kárpátorosz és magyar menekült érkezett Budapestre. *Pesti Hírlap,* 1938. december 2., 6.
[187] Újabb tömeges kiutasítások Ruszinkóból. Ezerszámra tolják át a magyarországi illetőségű lakosokat. *Népszava,* 1938. november 27., 24.

Egy másik budapesti tudósító Tiszaújlaknál készített interjút éppen a határon áttett menekültekkel, amit így foglalt össze: „*A csehek százával utasítják ki azokat, akik a most Magyarországhoz került területeken bírnak illetőséggel. Hatalmas tehergépkocsik hozzák a kiutasítottakat, férfiakat, asszonyokat és gyermekeket. A csehek azzal indokolják a kiutasítást, hogy az illetőknek nincs állampolgársági igazolványuk.*"[188] A legtöbb menekültet a csehszlovák hatóságok 1938. november 26-án tették át a határon. Munkácsnál 200, Beregújfalunál 40, Tiszaújlaknál 500 főtt.[189] December 13–14. között 70 huszti zsidó családot utasítottak ki és tereltek át magyar területre.[190]

A csehszlovák retorziók elől mások önként menekültek: a magyar nemzetiségű értelmiségiek, tanárok, hivatalnokok, községi vezetők.[191] A menekülteket nem a csehek és ukránok által szabadon hagyott lakásokba szállásolták el, hanem menekülttáborokat építettek. Ungváron, Beregszászban egyet-egyet, Munkácson két kisebb tábort állítottak fel.[192] Munkácson a menekültekről Nemes József ezredes, katonai parancsnok pontos kimutatást vezetett, amelyet a katonai közigazgatás megszűnésekor hivatalosan átadott a polgári közigazgatásnak. Nemes József kimutatásából megtudhatjuk, hogy Munkácson 353 menekült volt a számukra kijelölt táborban elhelyezve, akiknek 17%-a volt gyerek. A foglalkozásukat tekintve e menekültek 0,8%-a volt orvos, 3%-a tanító, és több mint 60%-a napszámos, háztartásbeli, földműves. Közülük 13% volt zsidó, 25% pedig görög katolikus.[193]

Arról, hogy a menekültek ellátását a katonai közigazgatás mi módon oldotta meg sajnos nem rendelkezünk információkkal. Mindössze azt tudjuk, hogy 1938. december 20-án a VKF Polgári Osztálynak kiküldöttje, Antall József miniszteri titkár személyesen bejárta a VI. hadtest területét és a menekültek elhelyezési, segélyezési kérdéseiben saját hatáskörben azonnal intézkedett.[194]

---

188 Uo.

189 A magyar kormány igen erélyes lépéseket tett a csehek által tömegesen kiutasított magyarok és kárpátoroszok visszatérése érdekében. *Pesti Hírlap,* 1938. november 26., 5.

190 Rövid hírek Cseh-Szlovákiából. *Népszava,* 1938. december 14., 9.

191 December elejéig tizenhat Munkács környéki, de csehszlovák területen maradt falu vezetője szökött át Munkácsra illegálisan. Ruszin alkalmazottak Ungváron. *Népszava,* 1938. december 6., 6.

192 Szakadatlanul tartanak a ruszinszkói harcok. *Népszava,* 1938. november 22., 12. Lásd még. Óriási méreteket ölt az éhínség és változatlanul kegyetlenkednek a csehek a Ruténföldön. *Pesti Hírlap,* 1938. november 22., 3.

193 A fennmaradt rész vegyesen református és görögkeleti. Nagy arányban volt a listában olyan személy, akinek nem volt feltüntetve a vallási hovatartozása. KTÁL, Fond 1553. op. 1., od. zb. 3., 1–10. Nemes József ezredes, munkácsi katonai parancsnok kimutatása a csehek által kiutasított, Munkácson tartózkodó menekültekről. 1938. december 22.

194 Sajnos a források nem számolnak be róla részletesen, hogy ez mit jelentett. KTÁL, Fond 1206. op. 1., od. zb. 29., 1–1a. 350/1938. A VKF Polgári Osztályának utasítása a VI. hadtest ungvári parancsnokságának a menekültekkel kapcsolatban. 1938. december 26.

1938. december 16-án a Honvéd Vezérkar főnöke értesítette a városi, katonai parancsnokságokat, hogy „*előreláthatólag december 20-a körül fog megszűnni a katonai közigazgatás*". Egyúttal Werth Henrik jelezte a beosztottjainak, hogy ettől függetlenül minden katonai parancsnoknak a helyén kell maradni december 31-ig.[195] A polgári közigazgatás egész Felvidéken 1938. december 22-én kezdte meg működését.

[195] KTÁL, Fond 1206. op. 1., od. zb. 1., 1–2. A VI. hadtest ungvári parancsnokságának utasítása a járási és városi katonai parancsnokságoknak a katonai közigazgatás megszűnéséről. 1938. december 16.

V. Összegzés

Munkács az első bécsi döntés értelmében a Felvidék déli részével együtt – a revíziós politika sikereként – került vissza Magyarországhoz 1938 őszén. A Belvedere palotában megrajzolt új határokat Csehszlovákia az előírások szerint ürítette ki. Mindenképpen dicséretes, hogy bár a lakosság körében a feszültség tapintható volt, de sem a csehszlovák, sem pedig a helyi magyar politikai elit tagjai nem hagyták, hogy a helyzet elfajuljon, így erőszakos cselekmény nélkül zajlott a csehszlovákok kivonulása és a magyar közigazgatás berendezkedése. A magyar katonai közigazgatás bevezetéséig egy magyar Nemzeti Tanács tartotta kezében a hatalmat Munkácson. Tagsága vallási szempontból heterogén volt, a végzettségüket tekintve főleg értelmiségiek. Nemzetiségüket tekintve találhatunk köztük magyarokat vagy magyarbarát ruszinokat, illetve zsidót is. Közös volt bennük, hogy a két világháború közötti időszakban a magyar érdekképviseletben tevékenykedtek és többségüket nemzetiségi alapon zaklatták a csehszlovák hatóságok. A Nemzeti Tanácson belül egyre nagyobb szerepet kapott Vozáry Aladár, aki tősgyökeres munkácsi lakos volt.

1939. november 11-én hivatalosan is megkezdte működését a katonai közigazgatás Munkácson Nemes József nyugalmazott ezredes vezetésével. Érdekes módon a Nemzeti Tanács nem szüntette be működését, hanem gyakorlatilag Nemes József ezredes saját véleményező testülettévé változott át. Tagjainak döntő többsége Nemes kinevezései miatt Munkács vezető közigazgatási tisztségeit is megszerezte. A város katonai adminisztrációjának egyik legtöbb energiát igénylő feladata a csehszlovák közigazgatás kivonulása miatt megüresedett hivatali tisztségek betöltése volt. Ezt magyar nemzetpolitikai érdekek alapján hajtották végre, vagyis a csehszlovák időszakban magyarellenes magatartást tanúsító személyek nem tarthatták meg beosztásukat. Ezt a folyamatot Vozáry Aladár éber figyelemmel kísérte.

A katonai közigazgatás nem rendelkezett megfelelő forrásokkal a gazdasági élet fellendítésére és a felmerülő problémák megoldására. Sem a szükséges tőkével, sem pedig a szükséges nyersanyagokkal, árukészlettel nem rendelkezett ahhoz, hogy az iparosokat, kereskedőket ellássa. Éppen ezért rövid, 41 napos működése alatt csak a katonai közigazgatásban megszokott intézkedéseket foganatosította: a készleteket felügyelte, az árakat központilag szabályozta, a szabálysértőkkel szemben pedig szigorú büntetéseket helyezett kilátásba.

VI. Felhasznált források és irodalom

Levéltári források

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (RL)

RL, C 150. Vozáry Aladár hagyatéka. 1–2. doboz

Hadtörténeti Intézet Levéltára (HL)

HL, I. 89. A M. Kir. Honvéd Vezérkar Főnöke Levéltára (VKF) – 1. osztály

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlege (KTÁL)

KTÁL, Fond 1206. A magyar királyi VI. honvéd hadtestparancsnokság iratai

KTÁL, Fond 1553. Munkács megyei város polgármesterének iratai

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (MNL OL)

MNL OL, K 28. Miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi Osztályának iratai

MNL OL, K 148. Magyar Távirati Iroda Kőnyomatos hírek

MTI Napi hírek, 1938. november 2. 52. kiadás

Korabeli sajtó

Esti Kurír, 1938
Kárpáti Magyar Hírlap, 1938
Kárpáti Magyar Gazda, 1938
Népszava, 1938
Pesti Hírlap, 1938
Prágai Magyar Hírlap, 1938

Irodalomjegyzék

Botlik, 2000

Botlik József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez.* Budapest, Hatodik Síp, 2000.

Botlik, 2005

Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945.* Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola, 2005.

Bukovszky, 2007

Bukovszky László: A visszacsatolt Felvidék (Dél-Felvidék) közigazgatási szervezete. *Limes* 2007/2. 53–64.

Fedinec, 2002
Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum, 2002.

Fedinec, 2001
Fedinec Csilla: *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok*. Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum, 2001.

Karay, 1942
Karay Kálmán: Magyar katonai közigazgatás. *Magyar közigazgatás* 1942/35. 273–275.

Kosztyó, 2019
Kosztyó Gyula: *Egy világraszóló zsidó menyegző Munkácson (1933)*. Clio Intézet honlapja. https://www.clioinstitute.hu/single-post/2019/12/29/Egy-vil%C3%A1grasz%C3%B3l%C3%B3-zsid%C3%B3-menyegz%C5%91-Munk%C3%A1cson-1933 (Utolsó letöltés 2020. november 7.)

Molnár, 1990
Molnár Imre: Esterházy János életútja. *Regio – Kisebbségtudományi Szemle* 1990/2. 102–118.

Ránki–Pamlényi–Tilkovszky–Juhász, 1968
Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországon 1933–1944*. Budapest, Kossuth, 1968.

Romsics, 2005
Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2005.

R. Vozáry, 1945
R. Vozáry Aladár: *Így történt! 1944. március 19. – 1945. január 18*. Budapest, Halász Pál Könyvkiadóvállalat, 1945.

Simon, 2014
Simon Attila: *Magyar idők a Felvidéken 1938–1945*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2014.

Suba, 2008
Suba János: A magyar katonai közigazgatás elvei és szerkezete a visszatért területeken 1938–1941. *Rendvédelem Történeti Füzetek* 2008/17. 74–83.

Szabó, 2002
Szabó Helga: A visszacsatolt Csallóköz politikai és közigazgatási beilleszkedése 1938–1941. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2002/2. 35–58.

Szijj, 1997
Szijj Jolán (szerk.): *Fond- és állagjegyzék. A Hadtörténelmi Levéltár őrzésében lévő katonai iratok*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1997. http://mek.oszk.hu/01300/01340/html/index.htm (Utolsó letöltés 2020. november 7.)

Thirring, 1939
Thirring Lajos: A népesség a Felvidék visszacsatolt részén. *Magyar Statisztikai Szemle* 1939/5. 454–499.

Vargyai, 1982
Vargyai Gyula: Katonai közigazgatás a Felvidéken, 1938-ban. *Honvédelem* 1982/1. 76–87.

Vehes–Tokar, 2010
Vehes Mikola – Tokar Marian: Az első kárpátaljai kormány tevékenysége. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra.* Budapest, Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 95–97.